

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Πλάτωνος Ἰ. Κρικρῆ, Ἀρχιμανδρίτου - Δρος Θεολογίας, *Ὁ Ἐθνεγέρτης Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος Β΄ Παγκώστας, ὁ Πάπμιος (1805-1825)*, Ἀθήνα 2006, σχ. 24x16 ἔκ., σσ. 1-384.

Τὸ ὡς ἄνω πόνημα τοῦ πανοσ. ἀρχιμ. π. Πλάτωνος Κρικρῆ ἀποτελεῖ τὴν διὰ τοῦ βαθμοῦ Ἄριστα ἐγκριθεῖσαν Διδακτορικὴν Διατριβὴν του, ἣ ὁποία τὸ ἔτος 2002 ὑπεβλήθη στὸ Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Ἡ Διατριβὴ αὐτή, ἣ ὁποία παρουσιάζει τὴν μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν προσωπικότητα τοῦ Πατμίου ἀοιδίμου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου Β΄ τοῦ Παγκώστα, ἀξιοποιεῖ ἐπιστημονικῶς τὰ πρὸς αὐτὸν σχετιζόμενα ἱστορικὰ στοιχεῖα.

Μετὰ τὸν ἐπαινετικὸν *Πρόλογον* τῆς Α.Θ.Μ. τοῦ Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας καὶ πάσης Ἀφρικῆς κ.κ. Θεοδώρου Β΄ (σσ. 9-120) καὶ τὸν *Πρόλογον* τοῦ συγγραφέως (σσ. 13-14) καὶ μετὰ τὸν *Πίνακα Περιεχομένων* καὶ τὶς *Βραχυγραφίες* (σσ. 15-18), ὁ σ. στὴν κατατοπιστικὴν *Εἰσαγωγὴν* παρουσιάζει τὸν σκοπὸν καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἐργασίας του (σσ. 19-26).

Τὸ *Α΄ κεφ.*, ὑπὸ τὸν τίτλον *Βιογραφικά* (σσ. 27-40), παρουσιάζει τὰ τῆς γεννήσεως, τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς οἰκογενείας τοῦ προβαλλομένου Πατριάρχου.

Τὸ *Β΄ κεφ.*, ὑπὸ τὸν τίτλον *Τὰ νεανικά του ἔτη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ του δράση* (σσ. 41-62), ἐξιστορεῖ τὶς σπουδὲς καὶ τὴν ἱερατικὴν του διακονίαν, τὴν προσφορὰν του ὡς Μητροπολίτου Λιβύης καὶ τὰ τῆς ἀναρρήσεώς του στὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας.

Τὸ *Γ΄ κεφ.*, ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἡ Αἴγυπτος κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου* (σσ. 63-110), -γιὰ τὴν κατανόησιν

του ιστορικού πλαισίου της εποχής και των πολιτικο-εκκλησιαστικῶν συνθηκῶν, μέσα στις ὁποῖες ἔδρασεν ὁ Θεόφιλος-, προβάλλει τὴν κατάστασιν τοῦ Αἰγυπτιώτου Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας του καὶ τὴν μέριμναν τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας γὰρ τὴν Παιδείαν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν μέχρι καὶ τῆς Πατριαρχείας Θεοφίλου καὶ ἐξαίρει τὴν συμβολὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τοῦ ἱ. κλήρου τῆς Αἰγύπτου στὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

Τὸ Δ' κεφ., ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἡ ἐθνικὴ του δράση* (σσ. 109-148), ἐξιστορεῖ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν, πού εἶχε διαμορφωθῆ στὴν Πάτμον κατὰ τὶς παραμονὲς τῆς Ἐπαναστάσεως, τὴν συμβολὴν τῶν Πατριῶν στὸν ἀγῶνα, τὴν ἔνταξιν τοῦ Θεοφίλου στὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν καὶ τὴν συμβολὴν του στὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἔθνους.

Τὸ Ε' κεφ., ὑπὸ τὸν τίτλον *Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του* (σσ. 149-206), παρουσιάζει τὴν διαμονὴν καὶ δραστηριότητά του στὴν ἰδιαίτεραν πατρίδα του Πάτμον μετὰ τὴν ἔκπτωσίν του ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου Ἀλεξανδρείας, τὶς οἰκονομικὲς δυσκολίες, τὶς ὁποῖες ἀντιμετώπισε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του, καὶ τὸν θάνατόν του.

Τὸ Στ' κεφ., ὑπὸ τὸν τίτλον *Τὸ συγγραφικὸ του ἔργο* (σσ. 207-298), καθιστᾷ γνωστὰς ἀγνωστες πτυχὲς τῆς συγγραφικῆς προσφορᾶς του καὶ πλῆθος χειρογράφων ὀμιλιῶν του μὲ ποικίλον περιεχόμενον. Ἐπίσης ἀναλύει «τὴν ὅλη προβληματικὴ καὶ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Θεοφίλου γὰρ τὴν αὐτοκεφαλία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἔτσι ὅπως καταγράφεται στὴν ἐπιστολιμαία διατριβή του» (σ. 26). Ἐπίσης τὸ κεφάλαιον αὐτὸ ἀναφέρεται στὴν ἀλληλογραφίαν του μὲ σημαίνοντα πρόσωπα πρὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς καὶ πρὸς ἄλλους πολλούς.

Ἀκολουθεῖ ὁ Ἐπίλογος (σσ. 299-312), στὸν ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς μὲ ἀξιόλογη συνθετικὴν ἰκανότητα συνοψίζει τὰ τῆς ἀναλύσεως «τοῦ χαρακτήρος καὶ τοῦ ἠθους τοῦ Θεοφίλου» ἔτσι ὅπως αὐτὰ διαφαίνονται «μέσα ἀπὸ τὴν ζωὴ καὶ τὴν πλούσια δράση του» (σ. 26).

Στὸ Παράρτημα (σσ. 313-354) παρουσιάζονται χαρακτηριστικὰ κείμενα τοῦ ἀειμνήστου Πατριάρχου (περὶ τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος - Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν Πάτμῳ ἐν τῇ πλατεῖα τῆς Ἁγίας Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας τῇ 1ῃ Μαΐου 1821 ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως - Εἰς τὸν κοιμηθέντα Θεῖον Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Παρθένιον Β' - Ἐνθρονιστήριος Λόγος - Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μοναχὸν Ἀπολλώ).

Ὁ τόμος κατακλείεται μὲ *Βιβλιογραφίαν, Πίνακα κυρίων ὀνομάτων, ἀγγλ. Summary* καὶ γαλλ. *Résumé* (σσ. 355 - ἕως τέλος).

Ὁ σ. πρὸς διαπραγματέυσιν τοῦ θέματός του χρησιμοποίησε ὄχι μόνον δημοσιευμένες ἑλληνικὲς πηγὲς καὶ βοηθήματα καὶ ξενόγλωσση βιβλιογραφίαν, ἀλλὰ καὶ ἀνεκδότους κώδικες καὶ χειρόγραφα (τῆς Ἱ. Μονῆς Πάτμου, τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Βυζαντινοῦ καὶ Χριστιανικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν κ.ά.), ὅπως καὶ Ἀρχεῖα (τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου - τῆς Δημογεροντίας Πάτμου - τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας - τῆς Κοινότητος Ὑδρας).

Ἡ ἐρευνητικὴ ἐργασία τοῦ π. Πλάτωνος Κρικρῆ εἶναι πολύτιμη, δοθέντος ὅτι «γιατὸν Πατριάρχη Θεόφιλο μέχρι σήμερα δὲν ἔχει γραφεῖ καμμία μονογραφία πού νά στηρίζεται ἐπιστημονικὰ στὸ σημαντικό ἀρχιερακὸ ὑλικὸ πού σώζεται στίς ἡμέρες μας» (σ. 13). Τὸ χειρόγραφον ὑλικόν, πού τεκμηριώνει καὶ διαφωτίζει πτυχὲς τοῦ προσώπου καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου Β', ἦταν σὲ πολλὰς περιπτώσεις ἰδιαιτέρως δυσανάγνωστον. Γι' αὐτὸ χρειάζοταν πολὺς χρόνος καὶ κόπος γιὰ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ ἀντιγραφὴν του, ὅταν παρατίθεται «αὐτούσιον τμημα ἐγγράφου, χωρὶς καμμίαν ἐπέμβαση στὴν ὀρθογραφία καὶ τὴ στίξιν» (σ. 14). Ὁ σ. μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν καὶ ἀρίστην χρῆσιν τῆς ἱστοριογενετικῆς ἐρευνητικῆς μεθόδου ἐπεξεργάσθηκε τὸ συγκεντρωθὲν ὑλικόν καὶ ἔτσι κατέστησε γνωστὰ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς προσωπογραφίας τοῦ ἀοιδίμου ἐθνεγέρτου ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρός, ὁ ὁποῖος διακρίθηκε γιὰ τὴν ἐθνικὴν δρᾶσίν του καὶ τὶς θέσεις του σὲ ἐκκλησιολογικὰ καὶ κανονικὰ ζητήματα. Ὁ σ., παρουσιάζοντας μίαν κατὰ τὸ δυνατόν ὠλοκληρωμένην εἰκόνα τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Πατριάρχου Θεοφίλου Β', φωτίζει παραλλήλως ἄγνωστες πλευρὰς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, ὁ ὁποῖος «ὑπῆρξε σταθμὸς καὶ γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας. Κατ' εὐτυχῆ σύμπτωση τὴν περίοδο αὐτὴ ἀνήλθαν στὸν Ἀποστολικὸ Θρόνον τοῦ Ἁγίου Μάρκου προικισμένοι ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες μὲ φυσικὰ καὶ ἀναγκαῖα γιὰ τοὺς χαλεποὺς ἐκείνους καιροὺς προσόντα, μὲ πλήρη ἀφοσίωση στὰ ἱερά τους καθήκοντα, ἀντιμετωπίζοντες μὲ θάρρος τὰ προβλήματα καὶ τὶς ἀντιξοότητες πού προήρχοντο ἀπὸ τὴν πτωχεῖα καὶ τὴν ἔνδεια τοῦ Πατριαρχείου, ἀγρυπνοὶ ὁμως παραμένοντες φρουροὶ τῶν ἑλληνορθόδοξων παραδόσεων» (σ. 23).

Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην «ἡ Ἐκκλησία καὶ πάλιν πρωτοπόρος, ὅπως πάντα στὶς κρίσιμες στιγμὲς τοῦ Γένους μας, προσέφερε ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες στὸν ἀγώνα τῆς ἀπελευθερώσεως, ὄχι μόνον διὰ λόγων, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν διὰ πολλῶν, ποικίλων καὶ ἀτελευτήτων πράξεων τόσο κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς δουλείας καὶ προετοιμασίας τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅσο καὶ κατὰ τὴν ἔκρηξη τοῦ ἀγώνα καὶ τῆς ἀποφασιστικῆς του πορείας... Ἀπέδειξαν ὅτι Ἐκκλησία καὶ Ἔθνος δὲν χωρίζονται στὴ συνείδηση τῶν Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων, ἀλλὰ ὑπάρχει ἀπόλυτη ἐνότητα μεταξὺ θρησκευτικῆς πίστεως καὶ ἐθνικῆς συνειδήσεως» (σ. 22).

Ἡ Διατριβὴ τοῦ π. Πλάτωνος παρουσίασε τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ αἰοιδίμου Θεοφίλου Β' ἀκριβῶς μέσα στὰ πλαίσια αὐτὰ μὲ γλῶσσαν καὶ διατύπωσιν, πού συνδυάζει τὴν ἐπιστημονικὴν θεμελίωσιν καὶ τεκμηρίωσιν μὲ γλαφυρότητα λόγου, ἡ ὁποία μὲ χρῆσιν ὠραίας δημοτικῆς ἐκφράσεως σὲ πολλὰ σημεῖα –θὰ ἔλεγα– ἔχει λογοτεχνικὴν χάριν καὶ δύναμιν. Ἔτσι μετέβαλε τὶς ἱστορικὲς μαρτυρίες τῶν βοηθημάτων καὶ ἰδίως τῶν πηγῶν σὲ ἔντονες πινελιές, πού ἐτοίμασαν μὲ ἀπόλυτη ἐπιστημονικὴν πειστικότητα καὶ ἀντικειμενικότητα «τὸ πορτραῖτο τοῦ Πατριάρχου, τοῦ κοινωνικοῦ ἐργάτη, τοῦ ἐθνικοῦ ἡγέτη» (σ. 25).

Ἡ γλαφυρότης τοῦ λόγου τοῦ σ. γίνεται ἰδιαίτερος αἰσθητὴ στὸν Ἐπίλογον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἄς ἐπιτραπῇ ἡ παράθεσις μερικῶν εὐγλώττων περικοπῶν: «Ὁ Θεόφιλος ἔγινε καὶ παρέμεινε μέχρι τὶς ὕστατες πνοές τῆς ζωῆς του ἡ πνευματικὴ φλόγα πού ἔκαιγε φωτίζοντας τοὺς ἄλλους. Ἔγινε ὁ πανύψηλος πνευματικὸς φοῖνικας “πεφυτευμένος ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου” (Ψαλμ. 91,13). Μεταφέροντας τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ στὶς ψυχές τῶν ἀνθρώπων, ἐπιχειροῦσε καθημερινὰ νὰ στηρίζει, νὰ ἀνακουφίζει, νὰ ἀνοίγει μονοπάτια ἐλπίδας, ὄχι γιὰ νὰ γίνῃ ὁ αὐστηρὸς καὶ ἀδιέξοδος κριτής, ἀλλ' “ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ”» (σ. 302). Καὶ κατωτέρω: «Ἦταν Ὁρθόδοξος κληρικὸς, πού τρεφόταν καὶ ζοῦσε ἀπὸ τὸ μυστικὸ μάνα τῆς Ἑλληνορθόδοξης παράδοσης, κάθε τυραννία γι' αὐτὸν ἦταν ἀπαράδεκτη, γιατί χτυποῦσε κατάκαρδα τὸ ὕφος καὶ τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου. Αἰσθανόταν πράγματι στρατευμένος στὴ μεταλαμπάδευση τῆς ἀπελευθερωτικῆς ιδέας... Ἡ μορφή τοῦ Πατριάρχου Θεοφίλου ὡς μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς προσωπικότητος καὶ ἡγετικῆς μορφῆς, σὲ πείσμα ὄλων ἐκείνων πού ἀμφισβητοῦν τὸν ἐθναρχικὸ ρόλο τῆς Ἐκκλησίας στὶς δύσκολες στιγμὲς τοῦ Ἔθνους, θὰ παραμένει μέσα στὴν ἀσυγκράτητη ροὴ τῶν αἰώνων, σύμβολο καθοδηγητικὸ, ταπεινὸς διδάσκαλος τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐλευθερίας, τοῦ ἀγώνα καὶ τῆς ἀγωνίας, τῆς ἐθνικῆς

ὑπερηφάνειας καὶ τῆς ρωμαλεότητος τῆς ψυχῆς, ὑπέρομαχος τῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν, θεματοφύλαξ καὶ μάρτυρας τῆς ἐλληνορθόδοξης παραδόσεώς μας» (σσ. 302 καὶ 311).

Ὡς ἐπισημαίνει ὁ Μακ. Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας κ.κ. Θεόδωρος Β΄ στὸν δημοσιευόμενον στὴν Διατριβὴν *Πρόλογόν* του, «τὴν πολυσχιδὴ αὐτοῦ (τοῦ Θεοφίλου Β΄) προσωπικότητα καὶ ἐν πολλοῖς ἄγνωστον ἀναδεικνύει καὶ προβάλλει μετὰ πληρότητος καὶ ἀρτίας ἐπιστημονικῆς τεκμηριώσεως ἢ παροῦσα ἐργασία. Ἡ ἀντικειμενικότης, μετὰ τῆς ὁποίας προσεγγίζει ὁ συγγραφεὺς τὰς ἱστορικὰς πηγὰς, αἱ ὁποῖαι ἐνίοτε προσδίδουν ἀμφίδοξον εἰκόνα περὶ τῆς ἐθνικῆς καὶ πατριωτικῆς του δράσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου ἀφ' ἑτέρου, καταξιώνει ταύτην τὴν μελέτην καὶ καθιστᾷ αὐτὴν χρήσιμον καὶ ἀφέλιμον εἰς τὸν ἱστορικὸν καὶ εἰς οἰονδήποτε μελετητὴν» (σσ. 10-11).

Ὁ διακρινόμενος γιὰ τὴν σεμνότητα, τὴν ταπεινοφροσύνην καὶ τὸ ἀξιόλογον ποιμαντικὸν ἔργον του πατὴρ Πλάτων Κρικρῆς μὲ τὴν διδακτορικὴν του διατριβὴν ἀπεκάλυψε πλήρως καὶ τὸ ἐρευνητικὸν - ἐπιστημονικὸν του ταλέντο, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρκετὰ ἀποκαλυφθῆ καὶ στὰ ἔως τώρα ποικίλα δημοσιεύματά του, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ξεχωρίζουν τὰ ἔργα του: «*Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τῆς Πατριάρχου Σχολῆς*» (Ἀθῆναι 1996)· «*Ὁ Ἅγιος Ἐθνομάρτυρας Πλάτων*» (Ἀθῆναι 1997)· «*Τὰ Μετόχια τῆς Μονῆς Πάτμου*» (Ἀθῆναι 2000)· «*Τὰ Ἱερά Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας*» (Ἀθῆναι, 2003)· «*Ἐκκλησία: Ἡ ἀνακαίνιση τοῦ κόσμου καὶ ἡ πληρότητα τῆς ζωῆς*», (Ἀθῆναι 2005).

Μαζὶ μὲ τὰ συγχαρητήριά μας στὸν πατέρα Πλάτωνα, ἐκδηλώνομεν ἐπίσης αὐτά, ὅπως καὶ τὶς εὐχαριστίες μας στὸν Σύμβουλον Καθηγητὴν τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Σωτήριον Βαρναλίδην, στὰ ἄλλα δύο μέλη τῆς Τριμελοῦς Συμβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς Καθηγητὲς Ἀθανάσιον Ἀγγελόπουλον καὶ Ἀθανάσιον Καραθανάσην καὶ τοὺς συμμετασχόντες στὴν Ἑπταμελῆ Ἐξεταστικὴν Ἐπιτροπὴν συναδέλφους γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴν συμπαράστασίν τους κατὰ τὴν ἐκπόνησιν τῆς –περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος– ἀξιολόγου Διατριβῆς, ἢ ὁποῖα ἔγινε γνωστὴ σὲ ὠραίαν καλλιτεχνικὴν ἐμφάνισιν μὲ ὠραῖον ἔγχρωμον ἐξώφυλλον.

Ἁγία Γραφή καὶ σύγχρονος ἄνθρωπος. Τιμητικός Τόμος στὸν Καθηγητὴ Ἰωάννη Δ. Καραβιδόπουλο, Ἐκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2006, σχ. 24x16 ἐκ., σελ. 1-626.

Ὁ Τιμητικός αὐτὸς Τόμος, ἀφιερωμένος στὸν Ὁμότιμον Καθηγητὴν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἰωάννην Καραβιδόπουλον, περιλαμβάνει 40 ἐπιστημονικὲς μελέτες Ἑλλήνων καὶ ξένων θεολόγων, κατὰ τὸ πλεῖστον βιβλικῶν ἐρευνητῶν, ποὺ ἀναφέρονται σὲ θέματα Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Ὁ τίτλος τοῦ Τόμου «Ἁγία Γραφή καὶ σύγχρονος ἄνθρωπος» ἔχει ἀναφορὰν στὰ ἀνθρωπολογικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ τιμωμένου Καθηγητοῦ, τὰ ὁποῖα εἶναι φανερὰ καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς τίτλους πολλῶν ἐργασιῶν του, ποὺ παρατίθενται στὴν ἐντυπωσιακὴν ἐργογραφίαν του μετὰ τὴν βιογραφίαν του, τὴν ὁποῖαν ἔγραψεν ὁ διακριθεὶς στὰ Συνέδρια τῶν δύο Θεολογικῶν Σχολῶν μας Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης Χρῆστος Οἰκονόμου.

Οἱ λοιποὶ, ποὺ συνεργάσθησαν στὸν Τόμον, καὶ ἀναφέρονται μὲ ἀλφαβητικὴν σειρὰν εἶναι οἱ ἑξῆς: Σάββας Ἀγουρίδης, Ὁμότιμος Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Ἡ Χριστολογία τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου ὡς ἀφετηρία ἐξελίξεων τῆς Εὐαγγελικῆς παράδοσης)· Ἀστέριος Ἀργυρίου, Ὁμότιμος Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Marc Bloch τοῦ Στρασβούργου (Ἑρμηνεία τῆς Ἀποκάλυψης τοῦ Ἰωάννη καὶ ἄλλων βιβλικῶν κειμένων ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο)· Ἰωάννης Α. Γαλάνης, Καθηγητὴς τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. (Ὁ Ἀβραάμ στὴν ἐρμηνευτικὴ παράδοση τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας)· Γεώργιος Ἄντ. Γαλίτης, Ὁμότιμος Καθηγητὴς τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Ὁ Προφήτης Μωϋσῆς ὡς τύπος τοῦ Χριστοῦ)· Βασίλειος Γιούλτσης, Καθηγητὴς τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. (Τὸ σῶμα «ὁ δερμάτινος χιτώνας τῆς ψυχῆς»)· Σωτήριος Δεσπότης, Λέκτωρ τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Ἡ θέση τῆς ἐνότητας Μκ. 8,22-10,52 στὴ δομὴ τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου καὶ τὸ «παιδίον» ὡς μοτίβο καὶ πρότυπο σὲ αὐτήν)· Δαμανὸς Δοῖκος (Τὸ ὄραμα τῆς παγκόσμιας εἰρήνης – Ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ Ἡσ. 2,2-5)· Κωνσταντῖνος Θ. Ζάρρας, Λέκτωρ τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Στοιχεῖα ἐπιρροῆς τοῦ Ἰεζ. 1 καὶ τῆς παράδοσης τοῦ θρόνου στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη - κεφ. 4)· Νίκος Γρ. Ζαχαρόπουλος, Ὁμότιμος Καθηγητὴς τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. (Ἕνας νέος κόσμος γεννιέται

– ‘Η ἴδρυση τῆς Ἐκκλησίας στὴν Ἑλλάδα): Γρηγόριος Δ. Ζιάκας, Ὀμότιμος Καθηγητῆς τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. (Γένεσις καὶ Hominization – Θρησκεία καὶ Πολιτισμὸς τῶν προϊστορικῶν κοινωνιῶν): Δημήτριος Καϊμάκης, Καθηγητῆς τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. (Ἡ ἀγγελικὴ λειτουργία τοῦ Κουμράν): Χρῆστος Καρακόλης, Ἐπίκουρος Καθηγητῆς τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Δομὴ καὶ Θεολογία στὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴ – Τὸ παράδειγμα τῆς προσευχῆς τοῦ Παύλου στὸ Ἐφ. 3,14-19): Ἄννα Κόλτσιου - Νικήτα, Ἐπ. Καθηγήτρια τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. (Γραμματεία τῆς Χριστιανικῆς Μεταστροφῆς – Ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο στὸν ἱερὸ Αὐγουστῖνο): Δημήτρης Ἰ. Κυρτάτας, Ἀναπλ. Καθηγητῆς τοῦ Τμήματος Ἱστορίας, Ἀρχαιολογίας καὶ Κοινωνικῆς Ἀνθρωπολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (Ἱστορικοὶ παράγοντες στὴ διαμόρφωση τοῦ Κανόνα τῆς Καινῆς Διαθήκης): Μιλτιάδης Κωνσταντίνου, Καθηγητῆς τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. (Θεολογία καὶ Ἱστορία στὸ ἔργο τοῦ Χρονικογράφου): Γεώργιος Ἰ. Μαντζαρίδης, Ὀμότιμος Καθηγητῆς τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. (Θεόπτης Μωϋσῆς καὶ Θεοπτία): Νίκος Ματσούκας, (ἀείμνηστος) Ὀμότ. Καθηγητῆς τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. (Ἡ μέση κατάσταση τῶν ψυχῶν ὡς παράδοξο ἐπινόημα τῆς Θεολογίας): Ἰωάννης Μούρτζιος, Ἐπ. Καθηγητῆς τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. (Ὁ προφήτης Ἡσαΐας καὶ ἡ Πολιτικὴ): Κωνσταντῖνος Ἰ. Μπελέζος, Ἐπίκουρος Καθηγητῆς τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Ἁγία Γραφή καὶ Παράδοση μία ἀδιάσπαστη ἐν Χριστῷ ἐνότητα): Νικόλαος Π. Ὀλυμπίου, Καθηγητῆς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Ἡ ἐρμηνεία τῆς θυσίας τοῦ Ἰσαὰκ [Γεν. 22, 1-19] κατὰ τὸν Φίλωνα Ἀλεξανδρέα): Κυριακούλα Παπαδημητρίου, Λέκτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. (Ὁ «τύπος» τοῦ Ἀβραὰμ στὴν Καινὴ Διαθήκη. Μία σύγχρονη ἐφαρμογὴ τῆς τυπολογικῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου): Ἐλένη Παπακώστα - Χριστινάκη, Καθηγήτρια τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Ἡ ἀρμονία λυρισμοῦ καὶ ἐρμηνευτικῆς στὴν Παλαιὰ Διαθήκη): Γεώργιος Π. Πατρῶνος, Ὀμότιμος Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Δικαιοσύνη καὶ δικαίωση κατὰ τὴν Ἁγία Γραφή): Στέργιος Σάκκος, Ὀμότιμος Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. (Ἡ δομὴ τοῦ βιβλίου τῆς Ἀποκαλύψεως): π. Ἰωάννης Σκιαδαρέσης, Λέκτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. (Συντακτικὲς ἑτερότητες στὸ κείμενο τῆς Ἀποκάλυψης τοῦ Ἰωάννου καὶ ἐκλογικεύσεις τους στὴ χειρόγραφη πα-

ράδοσή του)· Δημήτριος Τσάμης, Ὁμότιμος Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. (Τέσσερα ἄγραφα λόγια τοῦ Ἰησοῦ στὰ ἀποφθέγματα Πατέρων)· Anatoly Alexeev, Professor-University of St. Petersburg, Russia (Exegetical Infinitive in Luce-Acts)· Chrys C. Caragounis, Professor in the School of Theology - University of Lund, Sweden (Did Paul behave as an infant or Imbecil or as a Gentle Nurse. The interpretation of 1 Thessalonians 2,7)· Rev. Constantin Coman, Professor of the School of Theology - University of Bucharest, Romania (The hermeneutic role of the Holy Spirit – Commentary on John 14,16)· Otfried Hofius, Καθηγητὴς τῆς Εὐαγγελικῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Tübingen, Γερμανία («Ἐπίθεσις τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτέρου» – Συλλογισμοὶ σχετικὰ μὲ τὴν περὶ χειροτονίας ἀναφορὰ τοῦ Α΄ Τιμ. 4,14)· Rev. Manuel M. Jinbanchian, Professor at McGill University et à l' Université de Montréal, Canada (Differences between the Septuagint and the Masoretic Text in the story of creation)· Ἀρχιμ. Ἰάκωβος Khalil, Ἐπ. Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Balamand, Λίβανος (Οἱ ἀναφορὲς στὸν Ἀβραάμ τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Ἀπ. Παύλου)· Helmut Koester, Professor in the Divinity School – Harvard University, USA (Eschatological Thanksgiving Meals from the Didache to Q and Jesus)· Eduard Lohse, Bishop Emeritus and Professor - University of Göttingen, Germany (Dominical sayings in St. Paul's Epistle to the Romans)· Ulrich Luz, Professor Emeritus, Faculty of Theology, University of Bern, Switzerland (Unity of the church in Pauline times)· Fr. Vasile Mihoc, Professor of the School of Theology - University of Sibiu, Romania (Ministry and the common priesthood according to the New Testament and in the Orthodox Theology and Life)· Demetrios Trakatellis, Archbishop of America (John 16,16-22: Some exegetical suggestions)· Petros Vassiliadis, Professor in the School of Theology - University of Thessaloniki, Greece (On the structure of the Church: Some biblical insights on the Eucharistic Ecclesiology)· Jan de Waard, Professor Emeritus – Free University of Amsterdam, Netherland (Proverbs 10,12 LXX: A rejected Rendering of the Greek Bible).

Στὸν τόμον προτάσσεται Γράμμα τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Σεπτοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου, στὸ ὁποῖον ἐκφράζεται «ἡ ἄκρα εὐαρέσκεια τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας» διὰ «τὸ ἔργον καὶ τὴν προσφορὰν (τοῦ τιμωμένου Καθηγητοῦ) εἰς τὸν τομέα τῆς σπουδῆς καὶ ἐρμηνείας

τῆς Καινῆς Διαθήκης», τὰ ὅποια «ἔχουσι καταστῆ παγκοσμίως καὶ γνωστά, ἀλλὰ καὶ θαυμαστά, ὡς στοιχοῦντα ἐπακριβῶς τῇ καθ' ἡμᾶς Ὁρθόδοξῳ Ἀγιοπατερικῇ Ἑρμηνευτικῇ παραδόσει, καὶ φανεροῦσι τὴν ἐσωτερικὴν μέθεξιν καὶ ὀξύνουν προσέγγισιν τῶν βαθυτέρων νοημάτων τῶν Ἱερῶν Συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης». Ἐπὶ πλέον ὁ Σεπτὸς Οἰκουμηνικὸς Πατριάρχης ἐξαιρεῖ «τὸ γνήσιον ἐκκλησιαστικὸν φρόνημα καὶ τὸ ταπεινὸν ὀρθόδοξον ἦθος, ἅπερ ἀποπνέουν ἢ τε προσωπικῇ ζωῇ καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ μελέται» τοῦ Ἄρχοντος Ἐξάρχου τῆς Μητρὸς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας Καθηγητοῦ Ἰ. Καραβιδοπούλου.

Ὡς τονίζεται καὶ εἰς τὸν Πρόλογον τῶν μελῶν τῆς Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Τόμου, δηλαδὴ τοῦ Κοσμήτορος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. Χρήστου Οἰκονόμου καὶ τῶν Καθηγητῶν αὐτῆς Πέτρου Βασιλειάδη, Ἰωάννου Γαλάνη, Βασιλείου Γιούλτση, Δημητρίου Καϊμάκη καὶ Μιλτιάδου Κωνσταντίνου, ὁ τιμώμενος διακρίνεται γιὰ τὸν «συνδυασμὸν τῶν σύγχρονων ἐρμηνευτικῶν μεθόδων καὶ τῶν τρόπων προσέγγισης καὶ ἐρμηνείας τοῦ κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης μὲ τὸ βιωματικὸ στοιχεῖο τῆς ἐρμηνευτικῆς παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας μας. Μὲ τὴν ἀριστη γνῶση τῶν χειρογράφων τοῦ βυζαντινοῦ καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τίς συχνές ἐπιστημονικὲς συναντήσεις μὲ ξένους ἐπιστήμονες κατάφερε νὰ προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀξία τῶν χιλιάδων χειρογράφων τοῦ κειμένου αὐτοῦ μὲ στόχο τὴν κριτικὴ ἔκδοση τῆς Καινῆς Διαθήκης».

Αὐτὰ ἐξηγοῦν γιατί οἱ πρόσφατες κριτικὲς ἐκδόσεις *Novum Testamentum Graece* (27ῆ ἐκδοσις) καὶ *The Greek New Testament* τῶν Ἑνωμένων Βιβλικῶν Ἐταιρειῶν (4ῆ ἐκδοσις) ἔχουν πυκνὴν ἀναφορὰν στὴν παραθεωρημένη κατὰ τὸ παρελθὸν βυζαντινὴν παράδοσιν τοῦ Καινοδιαθητικοῦ κειμένου. Στὶς ἀνωτέρω κριτικὲς ἐκδόσεις ὁ Ἰ. Καραβιδόπουλος μνημονεύεται ὡς μέλος τῆς πενταμελοῦς ἐκδοτικῆς ὁμάδος μὲ τοὺς Kurt καὶ Barbara Aland, G. Martini καὶ B. Metzger.

Τὰ μέλη τῆς Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ τόμου ἐπισημαίνουν ἐπίσης στὸν Πρόλογόν τους ὅτι ὁ Καθηγητῆς Ἰ. Καραβιδόπουλος «προβάλλει παντοῦ μὲ τρόπο ἐγκριτο καὶ πειστικὸ τίς ὀρθόδοξες θέσεις, ἐνῶ ἀποτελεῖ σημαντικὸ ἔργο ἢ συμμετοχὴ του στὴ μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴ Δημοτικὴ», ἢ ὅποια μετάφρασις, ὡς γνωστόν, ἔγινε ἀπὸ εἰδικούς ἐρμηνευτὲς τῶν Πανεπιστημίων Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης.

Περὶσσότερες λεπτομέρειες τῆς καθ' ὅλου προσφορᾶς τοῦ Καθηγητοῦ Ἰ. Καραβιδοπούλου ὑπάρχουν στὴν βιογραφίαν του, ἢ ὅποια ἐγρά-

φη για τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος τόμον ὑπὸ τοῦ Κοσμήτορος Χρήστου Οἰκονόμου μὲ μεγάλην αἰσθαντικότητα καὶ προσωπικὴν βιωματικὴν ἀγάπην πρὸς τὸν τιμώμενον.

Τέλος πρέπει νὰ τονισθῇ, ὅτι ὀφείλονται ἀφ' ἑνὸς συγχαρητήρια στὸν τιμώμενον καὶ ἀφ' ἑτέρου εὐχαριστίες καὶ συγχαρητήρια τόσον σὲ ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τοὺς κόπους των, ὅσον καὶ στοὺς ὑπευθύνους τῶν γνωστῶν γιὰ τὰ καλαίσθητα θεολογικά τους δημοσιεύματα Ἐκδόσεων «Π. Πουρνάρα» (Θεσσαλονίκη), πού καὶ γιὰ τὸν τιμητικὸν αὐτὸν τόμον προέβησαν εἰς ὠραιοτάτην καλαίσθητη ἔκδοσιν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Theodor Nikolaou (ἔκδ.), *Das Schisma zwischen Ost – und Westkirche – 950 bzw. 800 Jahre danach (1054 und 1204)*, LIT Verlag, Münster 2004, σφ. 24x16 ἔκ., σ. 202.

Τὸ ἀξιέπαινον αὐτὸ βιβλίον ἐκδόθηκε τὸ ἔτος 2004 ἐξ ἀφορμῆς τῆς συμπληρώσεως 950 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τοῦ σχίσματος μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς συμπληρώσεως αὐτοῦ τὸ ἔτος 1204. Πρόκειται γιὰ συλλογὴν εἰδικῶν γιὰ τὸ θέμα μελετῶν, πού ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν διακεκριμένον Καθηγητὴν καὶ Διευθυντὴν τοῦ «*Ἰνστιτούτου γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογίαν*» («*Institut für Orthodoxe Theologie*») στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου Θεόδωρον Νικολάου, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ἐνεργὸν τακτικὸν μέλος τῆς Θεολογικῆς Τάξεως τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν καὶ ἔχει ἐπανειλημμένως ἀνακηρυχθῆ Ἐπίτιμος Διδάκτωρ σὲ Ἀνώτατες Σχολές. Ἡ ἀκαταπόνητη δραστηριότης του εἶναι πολὺ γνωστὴ. Προβάλλει τὴν Ὁρθοδοξίαν στὴν Χριστιανικὴν Οἰκουμένην μὲ τὴν διδασκαλίαν του στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου· μὲ τὴν προσφορὰν του ὡς Ἐπισκέπτου Καθηγητοῦ σὲ ἄλλα Πανεπιστήμια καὶ Ἀνώτατα Πνευματικὰ Ἰδρύματα· μὲ πλῆθος ἐκλεκτῶν δημοσιευμάτων, διαλέξεων, εἰσηγήσεων καὶ παρεμβάσεων σὲ διαχριστιανικά καὶ διορθόδοξα συνέδρια, συμπόσια καὶ ἡμερίδες καὶ μὲ πολὺπτυχη καὶ ποικιλόμορφη ἐνίσχυσιν τοῦ ἀκτινοβόλου ἔργου τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἱ. Μητροπόλεως Γερμανίας καὶ τοῦ διακεκριμένου ἐμψυχωτοῦ αὐτῆς Σεβ. Μητροπολίτου κ. Αὐγουστίνου.

Ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὶς εὐλογίαις τῆς Ἱερᾶς αὐτῆς Μητροπόλεως τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 2004 τὸ «Κέντρον Οἰκουμενικῆς Ἑρεῦνης» (Zentrum für ökumenische Forschung = ZöF) τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου με πρωτοβουλίαν τοῦ Καθηγητοῦ Θ. Νικολάου ὠργάνωσε Συνέδριον εἰδικῶν πρὸς ἐξέτασιν τοῦ Σχίσματος.

Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος τόμος, μετὰ τὴν σχετικὴν *Εἰσαγωγὴν* τοῦ Θ. Νικολάου, περιλαμβάνει τὶς ἀξιολογέας εἰσηγήσεις, πού ἔγιναν στὸ Συνέδριον αὐτό. Κατὰ σειρὰν οἱ εἰσηγήσεις αὐτὲς εἶναι οἱ ἑξῆς:

Ὁ Καθηγητὴς τοῦ Institut für Byzantinistik τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου *Dr. Franz Tinnfeld* παρουσίασε τὰ γεγονότα τοῦ 1054 καὶ τὴν σημασίαν τους γὰρ τὸ σχίσμα μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας (Die Ereignisse von 1054 und ihre Bedeutung für das Schisma zwischen Ost - und Westkirche).

Ὁ δρῶν ὡς ἱερεὺς τῶν ὁμιλούντων τὴν Ρωσικὴν γλῶσσαν στὴν Γερμανίαν ρῶσος ὑφηγητὴς στὸ Lemberg τῆς Οὐκρανίας *Dr. Georgij Annakumov* ἀσχολήθηκε μετὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας στὴν λατινικὴν Δύσιν στοὺς χρόνους ἀπὸ τὸν Γρηγόριον Ζ' ἕως τὸν Κελεστίνον ΙΙΙ, 1073-1198 (Die Beurteilung der Ostkirche im lateinischen Westen in der Zeit von Gregor VII. bis Zölestin III, 1073-1198).

Ὁ Καθηγητὴς στὴν Fakultät für Geschichts- und Kunstwissenschaften τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου *Dr. Wolfgang Giese* ἐξήτασε τὶς προϋποθέσεις τῶν Σταυροφοριῶν τοῦ 11ου καὶ 12 αἰῶνος, τὰ κίνητρά τους καὶ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιον ἐξ ἐπόψεως ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος ὑπὸ τὸν Πάπαν (Die Kreuzzüge des 11. und 12. Jahrhunderts. Voraussetzungen, Beweggründe und geschichtlicher Umriss unter dem Aspekt einer Kircheneinheit unter dem Papst).

Ὁ ἐκ τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Βιέννης βυζαντινολόγος *Dr. Christian Gastgeber* παρουσίασε τὴν στάσιν τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου Γ' ἔναντι τῆς κατακτῆσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν τετάρτην Σταυροφορίαν (Die Eroberung Konstantinopels während des vierten Kreuzzuges und die Haltung von Papst Innozenz III).

Ὁ Καθηγητὴς γιὰ τὴν Ἱστορικὴν Θεολογίαν καὶ τὸν Οἰκουμενισμὸν στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου Θεόδωρος Νικολάου (Prof. Dr. Dr. Dr. h.c. Dr. h.c. Theodor Nikolaou) ἀνέπτυξε τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν θέμα: Ἡ ὁλοκλήρωσις τοῦ Σχίσματος μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας τὸ ἔτος 1204 καὶ οἱ ἀρχὲς τοῦ Οὐνιατισμοῦ (Die

Vervollständigung des Schismas zwischen Ost-und Westkirche im Jahr 1204 und die Anfänge des Uniatismus).

Ὁ Καθηγητὴς στὴν Fakultät für Kulturwissenschaften στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου Dr. Albrecht Berger παρουσίασε τοὺς Ἐνωτικoὺς καὶ Ἀνωτικoὺς στὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν (Unionisten und Antiunionisten in der Ostkirche).

Ὁ κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου συνεργάτης τοῦ Θ. Νικολάου Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Fundamentaltheologie und Ökumene στὴν Evangelisch-Theologische Fakultät τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου Dr. Günther Wenz εἶχεν ὡς τίτλον τῆς εἰσηγήσεώς του: *Στοὺς Ἕλληνας ἕνας Ἕλληνας; (Den Griechen ein Grieche?)* καὶ παρουσίασε τὴν *Αὐγουσταίαν Ἑλληνικὴν Ὁμολογίαν τοῦ 1559 καὶ τὴν ἀλληλογραφίαν τῆς Ἡγεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βυρτεμβέργης μετὰ τὸν Πατριάρχην Ἰερεμίαν... (Die Confessio Augustana Graeca von 1559 und der Briefwechsel der Leitung der Württembergischen Kirche mit Patriarch Jeremias II von Konstantinopel...).*

Ὁ ῥῶσος Καθηγητὴς τῆς Πρακτικῆς Θεολογίας στὸ Τμήμα Ausbildungsrichtung für Orthodoxe Theologie τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου Dr. Vladimir Ivanov διαπραγματεύθηκε τὸ θέμα: *Ἐπίδρασις τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης στὴν Δύσιν μετὰ τὸ 1204 (Einfluss der Byzantinischen Kunst im Westen nach 1204).*

Ὁ ἐξ Ἑλλάδος Καθηγητὴς τῆς Συστηματικῆς Θεολογίας στὸ ἴδιον Τμήμα τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου Dr. Athanasios Vletsis (Βλέτοης) ἐξήτασε τὴν «ἄρσιν» τοῦ Σχίσματος κατὰ τὸ 1965 ἐξ ὀρθοδόξου ἐπόψεως (*die «Aufhebung» des Schismas im Jahre 1965 aus orthodoxer Sicht*).

Τέλος ὁ ὡσαύτως συνεκδότης μετὰ τὸν Θ. Νικολάου τοῦ ἐξεταζομένου τόμου Καθηγητὴς τῆς Συστηματικῆς Θεολογίας στὴν Katholisch-Theologische Fakultät τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου Dr. Peter Neuner ἀσχολήθηκε μετὰ τὸ θέμα: *Ἡ ἐξάλειψις τοῦ ἀφορισμοῦ (1965) καὶ ἡ θεολογικὴ τῆς σπουδαιότητος – Μία οἰκουμενικὴ προσπάθεια ἐξ ἐπόψεως (Ρωμαιο)καθολικῆς (Die Tilgung des Bannes (1965) und ihre theologische Relevanz – Ein ökumenischer Versuch aus römisch-katholischer Sicht).*

Οἱ ἀνωτέρω εἰσηγήσεις-μελέτες ἀσχολοῦνται μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς Ἱστορίας καὶ τῶν συνεπειῶν τοῦ Σχίσματος μετὰξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν συνεπειῶν του. Τὸ Σχίσμα αὐτό, τὸ ὁποῖον ἕως

σήμερα ρίπτει την σκιάν του στίς σχέσεις μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, δὲν προκάλεσε τὸ 1054 ὀριστικὴν καὶ ὠλοκληρωμένην ρῆξιν στίς σχέσεις αὐτές, ἀλλὰ ὅπως ἀποδεικνύουν μερικὲς ἀξιόλογες μελέτες τοῦ τόμου, ὡς λ.χ. ἡ τοῦ Θ. Νικολάου, εἶχε μὲν κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο τὴν ἀρχὴν του, ἀλλὰ βαθμηδὸν ἐξελίχθηκε, ἀναπτύχθηκε καὶ ὀριστικοποιήθηκε τὸ ἔτος 1204, ὅταν ἡ κατάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑπ' αὐτῶν βιαιάν ἐπιβολὴν στὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως τῆς περὶ Ἐκκλησίας καὶ παπικοῦ Πρωτείου ρωμαϊκῆς ἀντιλήψεως διὰ τῆς τοποθετήσεως στὴν θέσιν τοῦ ὀρθοδόξου Πατριάρχου ἐνὸς ὑποταγμένου στὴν Ρώμην λατίνου μὲ τις εὐλογίες τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου Γ', ὁ ὁποῖος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀρνήθηκε τὴν κοινὴν Ἐκκλησιολογίαν τῆς πρώτης χιλιετίας καὶ τὸν σχετικὸν θεσμὸν τῆς Πενταρχίας.

Ἀπὸ τίς μελέτες τοῦ τόμου, –οἱ ὁποῖες ἐξετάζουν ἐπὶ μέρους κεντρικὰ σημεῖα τῆς Ἱστορίας τοῦ Σχίσματος ἢ καὶ παράπλευρες ἕως σήμερα πτυχές αὐτῆς, πού συχνὰ συναρτῶνται πρὸς τὴν νοσταλγίαν τῆς ἄρσεως τῆς ρήξεως διὰ τῆς ἐπανενώσεως–, ἐξαίρομεν ἰδιαίτερος τίς συμβολές τῶν δύο Ἑλλήνων συναδέλφων Θ. Νικολάου καὶ Ἀθ. Βλέτση.

Ὁ Θ. Νικολάου, τόσον στὴν ὑπ' αὐτοῦ γραφεῖσαν εὐστοχη Εἰσαγωγὴν, ὅσο καὶ στὴν ἐμπεριστατωμένην εἰσήγησίν του ἐπισημαίνει τὴν κορύφωσιν τῆς τραγικῆς σχισματικῆς ἐξελίξεως καὶ διαδικασίας στοὺς κανόνες 4, 5 καὶ 9 τῆς ὀλίγον μετὰ τὸ 1204 κατὰ τὸ ἔτος 1215 συγκληθείσης Δ' Συνόδου τοῦ Λατερανοῦ (12ης Οἰκουμενικῆς Συνόδου κατὰ τοὺς Ρωμαιοκαθολικούς), οἱ ὁποῖοι κανόνες κατήγγησαν τὴν αὐτοτέλειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἐκκλησιῶν, οἱ ὁποῖες θεμελιώνουν τὴν ζωὴν τους στὴν μετ' ἀλλήλων εὐχαριστιακὴν κοινωνίαν. Συγχρόνως, ὡς ἐπισημαίνει ὁ Θ. Νικολάου, «διὰ τῆς συνόδου αὐτῆς καθιερώθηκε ἓνα σχῆμα ἐνώσεως, πού ἤδη εἶχε ἐνεργοποιηθῆ στὴν πρᾶξιν στὸ πλαίσιον τῶν σταυροφοριῶν καὶ ἔκτοτε πολλαπλῶς ἐνίσχυσε τὸ σχίσμα μεταξύ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπίσης ἀκόμη σήμερα ἐπιβαρύνει πολλαπλῶς τίς σχέσεις τους. Μὲ τὴν Δ' Σύνοδον τοῦ Λατερανοῦ ἔχομεν τὴν ἐπίσημη ἀρχὴν τῆς Οὐνίας ἢ τοῦ Οὐνιατισμοῦ» (σ. 25).

Ὁ Ἀθ. Βλέτσης στὴν εἰσήγησιν-μελέτην του μὲ κριτικὴν φαινομενολογικὴν διεισδυτικότητα παρουσιάζει ὄχι μόνον τὴν ὑπὸ τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἀκαδημαϊκῆς Θεολογίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Χριστεπωνύμου πληρώματος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἀξιολόγησιν τοῦ σχίσματος καὶ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1965 ἄρσεως τῶν σχετικῶν ἀναθεμάτων. Ἡ

μελέτη καταλήγει με την προβολήν τῆς Ἐκκλησιολογίας τῶν ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν ὡς δυνατῆς θεραπείας τῶν τραυμάτων τῆς διασπάσεως. Μέσα εἰς τὰ πλαίσια αὐτῆς πρέπει νὰ διατηρῶμεν ζωηρὰν εἰς τὴν μνήμην μας τὴν ἄρσιν τῶν ἀναθεμάτων καὶ νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν καθοδήγησιν τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἀγάπην, ἡ ὁποία δύναται νὰ ὀδηγήσῃ στὴν ἔνωσιν τῶν διεστώτων.

Στὸ ἴδιον μῆκος κύματος κινεῖται ἡ μελέτη τοῦ Καθηγητοῦ Neuner, ὁ ὁποῖος, μετὰ τὴν παρουσίαν ἐρμηνειῶν καὶ ἀξιολογήσεων τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1965 ἄρσεως τῶν ἀναθεμάτων, ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐκκλησιολογικῆς τῆς σπουδαιότητος. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι κατὰ τὴν ἄρσιν τῶν ἀναθεμάτων ὁ Πάπας Παῦλος ὅσος καὶ ὁ Πατριάρχης Ἀθιναγόρας ἔμειναν στὸ πλαίσιον τῶν ἰδικῶν τους θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικοκανονικῶν προϋποθέσεων, ἀλλὰ οὔτε ὁ Πάπας προέβαλε τὰ δόγματα τῆς Α΄ Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ, οὔτε ὁ Πατριάρχης τὰ ἀνεγνώρισε. Παρὰ ταῦτα προσεπάθησαν νὰ προσεγγίσουν μὲ ἀγάπην ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, προβάλλοντες ὅ,τι βιωνόταν καὶ πιστευόταν στὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, γεγονόςς πού προκάλεσε τὸν σημερινὸν Πάπαν Βενέδικτον ΙΣΤ΄ ὡς Καθηγητὴν καὶ Καρδινάλιον Ἰωσήφ Ράσινγκερ νὰ διακηρύξῃ ὅτι ἡ Ρώμη γιὰ τὴν διδασκαλίαν περὶ παπικοῦ πρωτείου δὲν πρέπει νὰ ζητῆ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς κάτι περισσότερο ἐκεῖνου, τὸ ὁποῖον διατυπωνόταν καὶ ἦταν κοινὸν στὶς δύο Ἐκκλησίες κατὰ τὴν πρώτην χιλιετίαν. Βεβαίως τέτοιοι προβληματισμοί, κατὰ τὸν Καθηγητὴν Neuner, δὲν αἴρουν ἀκόμη «πολλὰ ἐπὶ μέρους λεπτομερειακὰ ἀκανθώδη προβλήματα» (σ. 195), ἡ λύσις τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖ τὴν ἄρσιν τῆς δυσπιστίας, πού ὠδήγησε στὴν διακοπὴν τοῦ «διαλόγου τῆς ἀληθείας καὶ ἀγάπης». Ἡ ἀνάμνησις τῆς συμφιλιωτικῆς προσπάθειας τοῦ 1965 καὶ ἡ «ἀποκατάστασις» τῆς ἀγάπης θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ νέες ἀναγκαῖες ὠθήσεις στὸν διάλογον μεταξὺ Ρωμαιοκαθολικῶν καὶ Ὁρθοδόξων.

Συγχαίρομεν τὸν ἀγαπητὸν συνάδελφον Θεόδωρον Νικολάου γιὰ τὴν λαμπρὴ πρωτοβουλίαν του πρὸς σύγκλησιν τοῦ σχετικοῦ συνεδρίου καὶ ἐκδοσιν τῆς προβληθείσης στὴν παροῦσαν βιβλιοκρισίαν συλλογικῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία, καθὼς παρουσιάζει τὴν ἱστορικὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ σχίσματος καὶ ἀξιολόγησιν αὐτοῦ, δίδει ἀφορμὴν στὶς δύο Ἐκκλησίες καὶ στὴν Θεολογίαν τους, ὅπως καὶ εἰδικώτερον στοὺς συμμετέχοντες στὸν ἐπαναρχίζοντα οἰκουμενικὸν θεολογικὸν διάλογόν τους νὰ ἀναζητήσουν μὲ καλοπιστίαν τρόπους ὑπερνικήσεως τῶν διαφορῶν τοῦ παρελθόντος.

Διακονία - Λειτουργία - Χάρισμα. Πατερική και σύγχρονη έρμηνεία της Καινής Διαθήκης. Τιμητικός τόμος πρὸς τὸν ὁμότιμο καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Γεώργιο Ἄντ. Γαλίτη (Λεβιάδεια / Ἀθήνα: Κέντρο Ἀρχαιολογικῶν Ἱστορικῶν καὶ Θεολογικῶν Μελετῶν / Ἐν πλῶ, 2006), σχῆμα 8ο Μ., σελίδες 616.

Ἡ ἔκδοση καὶ κυκλοφορία τοῦ ἀνωτέρω τιμητικοῦ τόμου σηματοδοτήθηκε μὲ τὴ λαμπρὴ καὶ πανηγυρικὴ ἐκδήλωση τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, στίς 30 Μαΐου 2006, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Πρύτανης κ. Γεώργιος Δ. Μπαμπινιώτης ἐπέδωσε ἰδιοχείρως στὸν τιμώμενο ὁμότιμο καθηγητὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν κ. Γεώργιο Ἄντ. Γαλίτη τὸν παρόντα τόμο. Τὴν πρωτοβουλία γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ συλλογικοῦ αὐτοῦ ἔργου εἶχε ἑπταμελὴς ἐπιτροπὴ πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν, μὲ Πρόεδρο τὸν Ἰ. Γαλάνη καὶ μέλη τοὺς Ἰ. Καραβιδόπουλο, Γ. Πατρῶνο, Χρ. Οἰκονόμου, Χρ. Καρακόλη, Σ. Δεσπότη καὶ Κ. Μπελέζο.

Στὸν τόμο μετέχουν μὲ πρωτότυπες συνεργασίες τους γιὰ τὴν ἔρμηνεία καὶ θεολογία τῆς Καινῆς Διαθήκης τριάντα πέντε συνολικά, τόσο παλαιοὶ μαθητὲς καὶ νῦν πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι, ὅσο καὶ συνομήλικοι συνάδελφοι τοῦ Τιμωμένου ἀπὸ τὶς δύο Θεολογικὲς Σχολὲς τῆς Ἑλλάδος (Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ Θεσ/νίκης), καθὼς καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, ὅπως ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἁγίου Βλαδιμήρου (Crestwood τῆς Νέας Ὑόρκης), Πανεπιστήμιο τοῦ Durham (τῆς Ἀγγλίας), Ὁρθόδοξη Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἁγίου Σεργίου (στὸ Παρίσι), Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Βουκουρεστίου, Πανεπιστήμιο τοῦ Aberdeen (στὴ Σκοτία), Πανεπιστήμιο τοῦ Μονάχου, τῆς Uppsala, τοῦ Göttingen, τοῦ Lund (τῆς Σουηδίας), τοῦ Leuven (στὸ Βελγιο), τῆς Βέρνης, τοῦ Sibiu (στὴ Ρουμανία), τῆς Φρανκφούρτης καὶ τοῦ Freiburg, τῆς Πράγας, Ὁρθόδοξη Θεολογικὴ Ἀκαδημία τῆς Μόσχας κ.ἄ.

Στὸν Πρόλογο τῆς Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς (σ. 9-10), ποὺ προτάσσεται στὸν τόμο, τονίζονται μεταξὺ ἄλλων ὅτι ὁ καθηγ. Γ. Γαλίτης «ἐργάστηκε ἐπιστημονικά στοὺς τομεῖς τῆς Εἰσαγωγῆς, τῆς Ἐρμηνείας, τῆς Ἐρμηνευτικῆς, τῆς Ἱστορίας τῶν Χρόνων καὶ τῆς Θεολογίας τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀλλὰ καὶ γενικότερα στὸν χῶρο τῆς ἐπιστήμης τῆς Θεολογίας ἐπὶ σαράντα πέντε συναπτὰ ἔτη. Συνδύαζε πάντοτε τὴ σύγχρονη ἔρευνα μὲ τὴν πατερικὴ ἐρμηνευτικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν κατόρθωσε νὰ κάνει γνωστὲς τὶς πάντοτε ἐπίκαιρες πατερικὲς

ἐρμηνεῖες καὶ νὰ προβάλλει τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ Παράδοση τό-
σο στὴν Ἑλλάδα ὅσο καὶ τὸ ἔξωτερικό».

Ἐν συνεχείᾳ ἔπονται τὰ «Περιεχόμενα» (σ. 11-13), οἱ «Περιλήψεις»
(σ. 15-17) καὶ γίνεται σύντομη «Παρουσίαση τῶν συνεργατῶν τοῦ τό-
μου» (σ. 19-22), ὅπου ὁ ἀναγνώστης βρῖσκεται μπροστὰ ἀπὸ μεγάλα καὶ
ἡχηρὰ ὀνόματα τῆς Καινοδιαθηκικῆς ἐπιστήμης. Οὐσιαστικά, ὁ τόμος
ξεκινᾷ μὲ τὸ κείμενο τοῦ καθηγ. Κ. Μπελέζου, «Γεώργιος Ἄντ. Γαλίτης
(*8.11.1926). Βίος-Δράση-Συγγραφικὸ ἔργο» (σ. 23-97), ἓνα ἐκτεταμέ-
νο, διεξοδικότατο καὶ ἀπὸ κάθε πλευρὰ τεκμηριωμένο ἐργοβιογραφικό.
Σ' αὐτὸ ιδιαίτερη θέση κατέχουν τὰ ἐρμηνευτικὰ δημοσιεύματα τοῦ ἐν
λόγῳ καθηγητοῦ (ὅπως γιὰ τὴ γλῶσσα τῆς Κ.Δ., ζητήματα εἰσαγωγῆς
στὴν Κ.Δ., ἱστορία τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας,
ἐρμηνεία καὶ θεολογία τῆς Κ.Δ., ἐρμηνευτικὴ, μετάφραση τοῦ κειμένου
τῆς Κ.Δ. κ.ἄ.), ὅπως καὶ τὰ γενικότερα θεολογικὰ (λ.χ. περὶ θεολογίας,
θεολόγοι τοῦ Χριστιανισμοῦ, Ἐκκλησία καὶ ἐκκλησίες κ.ἄ.). Λίαν χρή-
σιμη καὶ διαφωτιστικὴ τυγχάνει ἡ χρονολογικὴ κατ' ἔτος κατάταξη τῆς
ἐργογραφίας, ἡ ὁποία ξεπερνᾷ τὸν ἐκπληκτικὸ ἀριθμὸ τῶν πεντακοσίων
δημοσιευμάτων (αὐτοτελῶν μελετῶν καὶ ἄρθρων). Μέσα ἀπ' ὅλη αὐτὴ
τὴν παρουσίαση τοῦ Γ. Γαλίτη διαφαίνεται ἡ ἐπιστημονικὴ εὐρυμάθεια,
ὁ ἀκάματος μόχθος, ἡ ὀρθόδοξη οἰκουμενικὴ μαρτυρία, τὸ ἐκκλησια-
στικὸ ἦθος, ἡ ποιμαντικὴ διακονία καὶ ὁ χαρισματικὸς εὐαγγελικὸς του
λόγος.

Κατόπιν ἀκολουθοῦν –κατ' ἀλφαβητικὴ σειρὰ συγγραφῶς– οἱ
«Ἐπιστημονικὲς Μελέτες» (σ. 99-615), πού ἀνέρχονται στὸν ἀριθμὸ τῶν
τριάντα τεσσάρων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ εἴκοσι εἶναι ξενόγλωσσες. Ἄν ἐπι-
χειρήσουμε μιὰ περιδιάβαση σ' αὐτές, θὰ τολμήσουμε γιὰ λόγους πρα-
κτικούς, νὰ τίς ταξινομήσουμε σὲ κάποιες βασικὲς κατηγορίες, γεγονὸς
πού δὲν εἶναι ἀκίνδυνο.

Ι. Μελέτες περὶ τῶν *συνοπτικῶν Εὐαγγελίων*: (α) J. Barnet, «Making
the Tree Good: Interpreting Mt 12:33 in the Context of the Eucharistic
Meal» (σ. 115-128), ὅπου ἡ ἐντολὴ τοῦ Κυρίου «ποιήσατε τὸ δέντρον κα-
λόν» δύναται νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὴν ἀνακατασκευὴ τῆς καρδιάς τοῦ
ἀνθρώπου στὴ συνάφεια τοῦ εὐχαριστιακοῦ δείπνου. (β) K. Coman,
«Ἴδου γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν, Λκ. 17,21» (σ. 175-
187), ὅπου ἡ φιλοκαλικὴ ἐρμηνεία τοῦ «ἐντὸς ὑμῶν» ὡς «ἐντὸς ἐαυτῶν»
υἱοθετεῖται ἀπὸ τοὺς νηπτικὸς Πατέρες μὲ βάση τὴν προσωπικὴ τους
βίωση. (γ) L. Hartman, «Loving “with your Whole Heart” - Giving “her

Whole Living”. An Attempt at Reading Mark 12:41-44 in its Literary Context» (σ. 261-274). (δ) V. Mihoc, «The Parable of the Good Samaritan (Luke 10:25-37) in a Context of Scripture Discussion» (σ. 395-411). (ε) D. F. Montagnini, «Luke 22:24-38: An Ecclesiological Issue» (σ. 413-423), ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι ἡ χριστιανικὴ κοινότητα στὸ κυριακὸ δειπνὸ εἶχε τὴν τριπλῆ ἐμπειρία τῆς ἰσότητος, τῆς πίστεως καὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἱεραποστολῆς. (ς) Χρ. Οἰκονόμου, «Ἡ συμβολὴ τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν ἀνθρωπιστικὴ ἀντιμετώπιση τῶν φτωχῶν καὶ τῶν καταφρονημένων τοῦ κόσμου» (σ. 443-456), ὅπου ἐξετάζεται τὸ ζήτημα κυρίως στὰ κείμενα τοῦ Λουκᾶ.

II. Μελέτες περὶ τοῦ Δ' *Εὐαγγελίου*: (α) C. K. Barrett, «Authority in St John's Gospel» (σ. 129-143), ὅπου τονίζεται ὅτι ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Ἰωάννου γιὰ τὴν ἐξουσία τοῦ Ἰησοῦ στὸ Δ' *Εὐαγγέλιο* σχετίζεται μὲ τὸ ἱστορικὸ ὑπόβαθρο τοῦ Ἰωάννου, κυρίως δὲ τὴν ἱστορία τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς περιόδου αὐτῆς (τὸν μεγάλον πόλεμον τοῦ 66-70 καὶ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 115-117). (β) J. Breck, «Chiasmus in the Gospel of John» (σ. 145-159), ὁ ὁποῖος μὲ τὴν χρῆση τοῦ χιαστοῦ σχήματος στὸ κατὰ Ἰωάννην καταδεικνύει ὅτι τὸ κεφάλαιον 21 ἀποτελεῖ ἀρχικὸ στοιχεῖο τῆς συνθέσεώς του καὶ ὄχι μεταγενέστερον «παράρτημα». (γ) C. Caragounis, «Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ in Johannine and Synoptic Tradition» (σ. 161-174), ὁ ὁποῖος πραγματεύεται τὸ θέμα τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ στὴν ἰωάννεια κυρίως παράδοση, ὅπου αὐτὸς ὁ ὅρος τῶν συνοπτικῶν ἀντικαθίσταται μὲ τὴν ἔννοια τῆς «αἰωνίου ζωῆς». (δ) Θ. Ἰωαννίδης, «Ὁ ἀπόστολος Θωμᾶς καὶ ἡ Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ. Ἀπὸ τὴν πρώτη ἀπιστία στὴν ὕστερη ὁμολογία» (σ. 309-326), ὅπου ἡ ἀνάσταση πιστοποιεῖται ἀπὸ τὴ συλλογικὴ ἱστορικὴ ἐμπειρία ζωῆς τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας. (ε) Χρ. Καρακόλη, «Πέραν τοῦ χειμάρρου τοῦ Κέδρων, ὅπου ἦν κῆπος» (Ἰω. 18,1). Δύο παλαιοδιαθηκικοὶ ὑπαινιγμοὶ καὶ τὸ θέμα τοῦ οὐρανοῦ βασιλέως στὴν ἰωάννεια διήγηση τοῦ Πάθους» (σ. 341-354)· ἐδῶ ὁ σ. διαβλέπει ἄμεση συσχέτιση μὲ π.δ. βασιλικὰς παραδόσεις, καθὼς ὑπονοεῖται ὅτι ὁ Ἰησοῦς πορεύεται στὸν σταυρὸ ὡς πραγματικὸς βασιλέας τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ οὐρανοῦ βασιλέως τοῦ κόσμου. (ς) B. Standaert, «“Là où je suis, là aussi sera mon serviteur” (Jn 12,26). Servir le Christ dans Jean. Perspectives oecuméniques dans le quatrième Évangile» (σ. 543-563), ὅπου ἡ διακονία στὸ κατὰ Ἰωάννην ἔχει ὡς περιεχόμενον τὴν ἀκολουθία τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸν δοξασμὸν μέσα σὲ διαστάσεις οἰκουμενικῆς.

III. Μελέτες σχετικές με τις *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*: (α) Σ. Δεσπότη, «Τὸ ταξίδι τοῦ Παύλου στὴ Ρώμη καὶ τὸ ναυάγιο στὴ Μελίτη» (σ. 189-201), ὅπου ὁ ἀναγνώστης τοῦ Πράξ. 27,1-28,10 βρίσκεται μπροστὰ ἀφ' ἑνὸς μᾶς δραματικῆς πλοκῆς ναυαγίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ μᾶς καθάρσεως ἀπὸ τὸν φόβο.

IV. Μελέτες σχετικές με τις *Ἐπιστολές τοῦ Παύλου*: (α) Ἰ. Γαλάνη, «Ὁ θεολογικὸς χαρακτήρας τῆς διακονίας στὴ Β' πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολή» (σ. 229-244), ὁ ὁποῖος ἐπικεντρώνεται κυρίως στὴ «διακονία τῆς καταλλαγῆς» (5,18) καὶ τὴ «διακονία τῆς λειτουργίας» (9,12). (β) J. Lambrecht, «Paul as διάκονος. The Line of Thought in 1 Corinthians 16:21-24» (σ. 355-363). (γ) E. Lohse, «Schwache und Starke - Exegetische Erwägungen zum 14. Kapitel des Römerbriefs» (σ. 365-375). (δ) Κ. Παπαδημητρίου, «Παύλεια μετάλλαξη ἀρχαίων ἐλληνικῶν ὄρων. Ἡ ἔννοια τῆς σοφίας στὸν ἀπόστολο Παῦλο» (σ. 471-490). (ε) A. Vanhoye, «L'utilité des χαρίσματα selon 1 Cor 12-14» (σ. 573-582), ὅπου ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ ὄροι «χαρίσματα» καὶ «διακονίαι» δὲν εἶναι συνώνυμοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ δύναται νὰ ὑπάρξουν πολλὲς μορφές αὐτῶν.

V. Μελέτες σχετικές με τὴν *Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου*: (α) P. Pokorný, «The Grace of the Lord Jesus Be with All» (σ. 519-524), ἀναφερόμενος στὴ χειρόγραφη παράδοση τοῦ στίχου. (β) Στ. Σάκκου, «Ἡ διακονία τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου στὴν Πάτμο (Ἀποκ. 1,9-11)» (σ. 525-542), κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἰωάννης δέχεται ἰδιαίτερη προφητικὴ κλήση καὶ ἀποστολὴ ὥστε νὰ γράψῃ τὴν Ἀποκάλυψη, δίνοντάς τὴν στοὺς ἐν Χριστῷ ἀδελφοὺς του.

VI. Στις γενικότερες ἐρμηνευτικὲς μελέτες ἐντάσσονται οἱ ἑξῆς: (α) Σ. Ἀγουρίδη, «Ἰησοῦς καὶ τὸ Μεσσιανικὸ Κίνημα στὸν Ἰουδαϊσμό» (σ. 101-114), με ἰδιαίτερη ἀναφορὰ στὸν Hermann Samuel Reimarus (1694-1768), ὁ ὁποῖος «ἀνάψε τὰ αἵματα σὲ πολλὰ σοβαρὰ ζητήματα, περισσότερο μὲ τὰ ἐρωτήματα πὺ ἐθεσε, ὅχι μὲ τις λύσεις πὺ ἔδωσε». (β) P. Ellingworth, «New Testament Exegesis and the Writings of Archbishop Rowan Williams» (σ. 203-228). (γ) F. Hahn, «Wirken und Reden urchristlicher Propheten» (σ. 245-259), ὅπου τονίζεται ὅτι ἡ συγκεκριμένη μορφή τῆς προφητείας τοῦ Ἀρχέγονου Χριστιανισμοῦ ἀνήκει στὸ παρελθόν, ἀλλὰ παραμένει τὸ εὐαγγελικὸ μήνυμα περὶ σωτηρίας. (δ) O. Hofius, «Die Einzigartigkeit der Apostel Jesu Christi», (σ. 275-290), ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι ἡ μοναδικότητα τῶν ἀποστόλων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν αὐθεντία πὺ κατέχουν, εἶναι δηλ. οἱ αὐθεντικοὶ μάρτυρες τοῦ Χριστοῦ. (ε) H. Hübner, «Gottes und des Menschen εἶναι

und diakonein» (σ. 291-308), όπου τό «εἶναι» τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀξιολογεῖται ἀπὸ τό «διακονεῖν» τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου. (ζ) Ἰ. Καραβιδόπουλου, «Ἑβδομήκοντα, ἡ Ἁγία Γραφή τῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης» (σ. 327-340), ὑπὸ τὴν ἐννοια ὅτι ἡ πλειονότητα τῶν παραθέσεων τῆς Π.Δ. στὴν Κ.Δ. προέρχονται ἀπὸ τὴ μετάφραση τῶν Ο΄. (ζ) U. Luz, «Das Problem der eucharistischen Gastfreundschaft in neutestamentlicher Sicht» (σ. 377-394). (η) Κ. Νικολακόπουλου, «Μαρτυρίες τῆς Καινῆς Διαθήκης γιὰ τὴ θέση τῆς γυναίκας στὴν Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία» (σ. 425-442), ὅπου δίδεται ἔμφαση στὸ γεγονός ὅτι ἡ γυναίκα ἀντιμετωπίζεται θεολογικὰ-ἐσχατολογικὰ ὡς ἓνα ἰσότιμο πρόσωπο μὲ τὸν ἄνδρα. (θ) Α. Osipov, «The Eschatological Concept in the Russian Orthodox Theology Today» (σ. 457-470), ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὸ πῶς σύγχρονοι Ρῶσοι θεολόγοι κατανόησαν τὸ θέμα τῶν αἰώνιων βασάνων σύμφωνα μὲ τὴν Κ.Δ. (ι) Κ. Παπαδόπουλου, «Λειτουργικὲς μελέτες στὴν Καινὴ Διαθήκη» (σ. 491-495), ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται τόσο στὴ γιορτὴ τῶν ἀζύμων στὶς ἐκκλησίες, ὅσο καὶ στὴν ἐπίκληση στὴ Λειτουργία τῆς Κ.Δ. (ια) R. Pesch, «“Abraham, unser Vater”. Die Rede vom Vater des Glaubens im Neuen Testament» (σ. 497-518), ὁ ὁποῖος παρουσιάζει μίαν διεξοδικὴ ἀγιογραφικὴ εἰκόνα τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ πατέρα τοῦ Ἰσραὴλ στὴν Π.Δ. καὶ τοῦ πατέρα τῆς πίστεως στὴν Κ.Δ. (ιβ) Δ. Τρακατέλλη (Ἀρχιεπ. Ἀμερικῆς), «Ἡ βίωση τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ: Ἀπόψεις περισυλλογῆς καὶ προσευχῆς» (σ. 565-571), ὅπου τονίζεται ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὡς Χριστόμορφες εἰκόνες καλοῦνται νὰ ἀντανακλοῦν «Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν» (Α΄ Κορ. 1,27). (ιγ) Ρ. Vassiliadis, «Tradition from a Mission Theology Perspective» (σ. 583-593), τονίζοντας ὅτι ἡ θεολογία τῆς ἱεραποστολῆς κατακτᾷ περισσότερη δυναμικὴ στὶς μέρες μας ὡς πεμπουσία τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας. (ιδ) Κ. Ζάβρας, «Ἡ θεωρία τοῦ “Γαλιλαίου χασίδ”: Τὰ ὄρια τῆς ἐφαρμογῆς» (σ. 595-615), ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται σὲ δύο μορφὲς τῆς ραβινικῆς γραμματείας, συγκρίνοντάς τις μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Κατακλείοντες τὴ σύντομη παρουσίαση τοῦ τόμου, ὀφείλουμε νὰ ἀναφέρουμε τὰ παρακάτω βασικὰ κατὰ τὴ γνώμη μας προτερήματα τῆς ἐκδόσεως: (α) Λίαν ἐπιτυχημένος εἶναι ὁ τίτλος τοῦ τόμου, πού ἔθεσε ἡ Ἐκδοτικὴ Ἐπιτροπὴ, καθὼς παραπέμπει σὲ θεολογικὲς ἐννοιες πού ὁ καθηγ. Γ. Γαλίτης συχνὰ χρησιμοποιοῦσε. Εἰδικότερα, πρὶν ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, ὁ ἴδιος ἔγραφε ὅτι «ἡ μετάφραση καὶ ἡ προϋπόθεσή της, ἡ ἔρμηνεία, εἶναι μίαν λειτουργία, μίαν διακονίαν καὶ ἓνα χάρισμα μέσα στὴν Ἐκκλησία» («Θεολογία τῆς μεταφράσεως», *Εἰσηγήσεις Δ Συνάξεως*

Ἐκδοτικῶν Βιβλικῶν Θεολόγων [Θέσ/νίκη 25-28.10.1986]: Ἡ μετάφραση τῆς Ἀγίας Γραφῆς στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία [Θεσ/νίκη: χ.ἔ., 1987], 46). (β) Τὰ μελετήματα τοῦ τόμου, προερχόμενα ἀπὸ Ἑλληνας καὶ ξένους ἐπιστήμονες θεολόγους, πανεπιστημιακοὺς καθηγητὲς εἰδικοὺς στὴν ἔρευνα τῆς Καινῆς Διαθήκης, διακρίνονται γιὰ τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο τῆς ἔρευνας, εἶναι πρωτότυπες ὅσο καὶ ἐνδιαφέρουσες ἐργασίες, καὶ –τὸ κυριότερο– ἅπαντες εἶναι ἀκραιφνῶς καινοδιαθηκικές. Οἱ περισσότερες ἀπ’ αὐτὲς συνοδεύονται ἀπὸ διευκρινιστικὲς σημειώσεις καὶ σύγχρονη βιβλιογραφία. (γ) Ὁ τόμος εἶναι πράγματι προσιτὸς τόσο στὸ ἐπιστημονικὸ κοινό, ὅσο καὶ σὲ κάθε ἐνδιαφερόμενο ἀναζητητὴ –Ἑλληνα ἢ ξένο– τοῦ καινοδιαθητικοῦ λόγου, ἑρμηνείας καὶ θεολογίας, καθὼς οἱ μελέτες συνοδεύονται ἀπὸ σύντομη περίληψη σὲ γλῶσσα διαφοροετικὴ ἀπὸ τοῦ συγγραφέα· δηλ. ἂν ἡ μελέτη εἶναι στὴν ἑλληνικὴ, ἢ περίληψη εἶναι στὴν ἀγγλικὴ ἢ γερμανικὴ, καὶ τὸ ἀντίστροφο.

Τέλος, οἱ συνάδελφοι, μαθητὲς καὶ φίλοι τοῦ ὁμότ. καθηγ. Γ. Γαλίτη, οἱ ὁποῖοι συγκρότησαν μὲ τὶς ἐπιστημονικὲς τους μελέτες τὸν παρόντα τιμητικὸ τόμο, ἀποδεικνύουν τὴν ἑλληνικὴ καὶ παγκόσμια ἀκτινοβολία πού ἔχει ὁ ἐν λόγω Καθηγητὴς, ὁ ὁποῖος ἐπιχειρήσει καὶ κατάφερε νὰ διαλεχθεῖ μὲ μεγάλες προσωπικότητες τῆς βιβλικῆς ἐπιστήμης. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ σημαντικὸ στοιχεῖο πού ἀναδύει ἀπὸ τὸ βιβλίον· ἡ ἑλληνικὴ ἑρμηνευτικὴ θεολογία δύναται νὰ προβάλλει μὲ ἔγκυρο καὶ αὐθεντικὸ τρόπο τὴν ὀρθόδοξη μαρτυρία στὸν σημερινὸ παγκοσμιοποιημένο κόσμον. Συγχαρητήρια, λοιπόν, στὸν σοφὸ δάσκαλον Γ. Γαλίτη, στὴν ἀκάματη Ἐκδοτικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ στοὺς πολλοὺς συντελεστὲς τῆς λαμπρῆς αὐτῆς ἐκδόσεως, ἡ ὁποία συνοψίζει στὸ ἐξώφυλλον, μὲ τὸ κόσμημα πού φιλοτέχνησε ὁ γνωστός μας Γ. Κόρδης, τὸ γενικὸ μήνυμα ὅλου τοῦ τόμου: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος».

ΚΩΝΣΤ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Ἀθανασίου Ε. Καραθανάση: «Θεσσαλονίκη καὶ Μακεδονικὰ – Πόλεις καὶ Πρόσωπα τῆς Μακεδονίας, 14ος-20ος αἰώνας», Τόμος Β', Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη 2006. (Σελίδες 494 μὲ εὐρετήριο).

Ὁ Ἀθανάσιος Καραθανάσης εἶναι καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ στὸ Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ

Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ἐρευνᾶ ἀκούραστα καὶ συγγράφει μελέτες σχετικὲς μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ τόπου μας μὲ ἔμφραση στὸν Ἑλληνισμό τοῦ Μακεδονικοῦ χώρου καὶ τῶν κοινοτήτων τῆς σημερινῆς Ρουμανίας. Ἔχουμε στὰ χέρια μας τὸν Β΄ Τόμο τῆς σειρᾶς δημοσιευμάτων ὑπὸ τὸν γενικὸ τίτλο : «Θεσσαλονίκη καὶ Μακεδονικά» καὶ μὲ ὑπότιτλο: Πόλεις καὶ Πρόσωπα τῆς Μακεδονίας-14ος-20ος αἰώνας . Ὁ τόμος περιλαμβάνει 32 μελετήματα, τὰ ὁποῖα δημοσιεύθηκαν σὲ διάφορα περιοδικὰ ἢ παρουσιάσθηκαν ὡς εἰσηγήσεις τοῦ συγγραφέως σὲ ἐπιστημονικὰ συμπόσια ἢ ὡς διαλέξεις. Τὰ δημοσιευόμενα μελετήματα χωρίζονται σὲ τρεῖς ἐνότητες ὡς ἑξῆς: Μέρος Πρῶτον. Ἡ Θεσσαλονίκη. Μέρος Δεύτερον. Μακεδονικὲς Πόλεις. Μέρος Τρίτον . Μακεδονικὸς Ἄγών.

Καὶ σὲ αὐτὴ τὴν συλλογὴν κειμένων, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα μελετήματα τοῦ Ἄθ. Καραθανάση γίνεται λόγος καὶ παρουσιάζονται ἱστορικὲς πηγὲς καὶ πειστικὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν πνευματικὴ, κοινωνικὴ καὶ ἐθνικὴ δράση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῶν κληρικῶν της καὶ τονίζεται ἡ ἑλληνορθόδοξη συνείδηση τῆς πλειοψηφίας τῶν κατοίκων τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου, κυρίως σὲ περιόδους δουλείας, ἀναταραχῆς καὶ ἐθνικῶν ἀγώνων. Ὁ Καθηγητὴς Καραθανάσης ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι ἄριστος γνώστης τῆς βιβλιογραφίας τῆς ἀφορώσης στὰ θέματα τὰ ὁποῖα μελετᾷ καὶ παραπέμπει σχετικὰ τὸν ἀναγνώστη μὲ ἱκανὸ ἀριθμὸ ὑποσημειώσεων στὸ κάτω μέρος τῆς σελίδος.

Ἀπὸ τὰ δημοσιευόμενα κείμενα ἀναφέρουμε ἐνδεικτικῶς τὰ ἑξῆς: Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος Πάριος στὴν Θεσσαλονίκη. Παρουσιάζεται ἡ διδασκαλία του στὸ Ἑλληνομουσεῖο, οἱ σχέσεις του μὲ τὴν κοινωνία τῆς πόλεως καὶ μὲ τὴν ἱστορικὴ Μονὴ Βλατάδων, ἡ συγγραφικὴ του δραστηριότητα, ὁ κύκλος τῶν μαθητῶν του. Σημαντικὴ συνεισφορὰ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ἡ ὁποία μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια ἄρχισε νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν σπουδαία αὐτὴ μορφή τοῦ Κολλυβαδικοῦ κινήματος τοῦ 18ου αἰῶνος.

Θεσσαλονίκη Σημειώματα (1874-1876). Τὸ ὑλικὸ στηρίζεται στὴν ἐπίσημη ἀλληλογραφία τοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰωακείμ (1874-1878), τοῦ μετέπειτα Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἰωακείμ γιὰ τὰ ἀγιορείτικα μετόχια τῆς Θεσσαλονίκης καὶ γιὰ τὴν περιφημὴ σφαγὴ τῶν Προξένων.

Ἀνέκδοτα καὶ ἄλλα παραλειπόμενα τῆς Ἀρχίδος. Ἡ μελέτη ἀναφέρεται στὴν βυζαντινὴ πόλη τῆς Ἄνω Μακεδονίας, τὴν Ἀρχίδα, ἡ ὁποία

σήμερα ανήκει στο κράτος τῶν Σκοπίων καὶ κακῶς ὀρισμένοι Ἕλληνες τὴν ἀποκαλοῦν μὲ τὴν σλαβική της ὀνομασία Ὀχρίδα. Ὁ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται μὲ τὴν ρωμαιοκαθολική προπαγάνδα στὴν περιοχὴ, τὴν σλαβοφωνία καὶ μὲ τὴν ἐπώδυνη περίοδο 1870-1916, κατὰ τὴν ὁποία ἀποδυναμώθηκε ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα λόγω ξένων προπαγανδῶν. Οἱ μαρτυρίες καὶ τὰ ἔγγραφα ποὺ παρουσιάζονται καταδεικνύουν πῶς γινόταν ἡ μεταστροφή πολλῶν Πατριαρχικῶν οἰκογενειῶν πρὸς τὴν Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία, γεγονός ποὺ εὐρίσκεται στὴν ρίζα τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖο καὶ σήμερα μᾶς ταλανίζει.

Ἐκ τοῦ Κώδικος 976 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἔμπορικὴ κομπανία τοῦ Σιμπίου (Ρουμανία) - Μακεδόνες καὶ Ἡπειρώτες ἔμποροι. Ὁ συγγραφεὺς παρουσιάζει τὴν ζωὴ καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ - ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα μᾶς ἑλληνικῆς κοινότητος, ἡ ὁποία ὀργανώθηκε ἐπὶ Τουρκοκρατίας στὸ Σιμπίου τῆς Τρανσυλβανίας. Ἡ Τρανσυλβανία ὑπῆρξε αὐτόνομο πριγκηπάτο καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπαρχία τῆς Αὐστρουγγαρίας τῶν Ἀψβούργων, σήμερα δὲ ἀποτελεῖ τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς Ρουμανίας. Ὁ συγγραφεὺς ἐξηγεῖ τὸν ρόλο ποὺ διεδράματισε ἡ εὐλάβεια καὶ ἡ Ὀρθόδοξη πίστη τῶν φιλογενῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι φρόντισαν νὰ κτίσουν Ναὸ καὶ σχολεῖο γιὰ νὰ μορφώνουν τὰ παιδιά τους. Μέσω τοῦ σχολείου ἐπεδίωξαν πρῶτον νὰ τοὺς διδάξουν τὴν Ὀρθοδοξία καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ δευτέρον νὰ τοὺς παράσχουν ἐφόδια γιὰ τὸ ἐπάγγελμά τους.

Στὰ θετικὰ τοῦ βιβλίου προσθέτω τὸν εὐχάριστο καὶ λίαν κατανοητὸ τρόπο γραφῆς, καθὼς καὶ τὴν χρῆση τοῦ πολυτονικοῦ συστήματος.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΟΛΕΒΑΣ

Ἀντίπα - Παύλου Νικηταρά, Καθηγουμένου καὶ Πατριαρχικοῦ Ἐξάρχου Πάτμου, Πατριαρχικὴ Ἐξαρχία καὶ Ἱερά Μονὴ Πάτμου, ἐκδ. Ἐπέκταση, Κατερίνη χ.χ., σσ. 368.

Ὁ Πανοσιολογιώτατος ἀρχιμανδρίτης κ. Ἀντίπας - Παῦλος Νικηταράς συνέταξε διδακτορικὴ διατριβὴ ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλο, τὴν ὁποία ἐξέδωσε στὴν σειρὰ Νομοκανονικὴ βιβλιοθήκη τοῦ ἀναφερθέντος ἐκδοτικοῦ οἴκου. Τὸ βιβλίον μερίζεται σὲ τέσσερα κεφάλαια καὶ σὲ παράρτημα πηγῶν.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο ὁ π. Ἀντίπας ἐρευνᾷ τὴν ἱστορική προέλευση, ἐξέλιξη καὶ σημασία τοῦ ὄρου *ἔξαρχος*, τὴν ἱστορική ἐξέλιξη τῶν ὄρων *ἔξαρχος*, *ἔξαρχᾶτο*, τὸν τίτλο τοῦ ἐξάρχου καὶ τὸν θεσμό τῆς ἐξαρχίας στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση καὶ στὸν θεσμὸ τῶν πατριαρχικῶν ἐξαρχιῶν. Οἱ ὄροι αὐτοὶ ἀπαντῶνται, μᾶς ὑπενθυμίζει ὁ συγγρ., στὴν ἀρχαία, τὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ περίοδο, ὅπου ὁ ὄρος δηλοῖ σαφῶς τὸν στρατιωτικὸ διοικητὴ, τὸν ἡγέτη, τὸν πρωτεργάτη. Στους πρώτους βυζαντινοὺς χρόνους ὁ τίτλος ἀπονεμόταν στους ἀνώτατους ἀξιωματούχους τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, ἐνῶ ἀργότερα τὸ ἐξαρχᾶτο δήλωνε ἓνα ἰδιαίτερο διοικητικὸ θεσμὸ βλ. γιὰ παράδειγμα τὰ ἐξαρχάτα τῆς Ἰταλίας. Σταδιακῶς ὁ τίτλος τοῦ ἐξάρχου εἰσηλθε καὶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση μνημονευόμενος στὸν κανόνα ΙΖ' τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου, στὸν Κανόνα ΛΗ' τῆς ἐν Τρουλλῶν ἢ Πενθέκτης, κανόνες Β' καὶ ΣΤ' τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, πού εἰσάγουν στὴν Ἐκκλησία τὸ ἐξαρχικὸ σύστημα τῶν πολιτικῶν ἐξαρχιῶν· στὴ Σύνοδο τῆς Σαρδικῆς τὸ 343 π.Χ. ὁ ὄρος ἐξαρχος ἀπαντᾶται ὡς συνώνυμος τοῦ ὄρου μητροπολίτης. Σημειωτέον ὅτι οἱ κανόνες Β' καὶ ΣΤ' τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου σκοποῦσαν στὴν ἐξουδετέρωση τῆς μητροπολιτικῆς «πολυαρχίας». Ἔτσι προέκυψε ὁ θεσμὸς τοῦ πατριαρχικοῦ ἐξάρχου σὲ ρόλο τοποτηρητοῦ τοῦ Πατριάρχου, πού ἀποστελλόταν πρὸς ἄσκηση τῶν πατριαρχικῶν δικαίων μὲ πατριαρχικὴ ἢ συνοδικὴ ἀπόφαση.

Ἡ πρώτη ἀναφορὰ πατριαρχικοῦ ἐξάρχου ἀπαντᾶται στὸν 6ο αἰ. μὲ τὸν λεγόμενον Ἐξαρχο τῶν μοναστηρίων (Νεαρά 133 τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἔτος 539). Ἀργότερα ὁ Πατριάρχης ἀνέθετε στὸν ἔξαρχο τὴν ἐπιστασία μονῶν, μετοχιῶν, εὐκτηριῶν, ἀλλὰ καὶ χωριῶν μὲ τοὺς κατοίκους τους, καθὼς καὶ τὴν διεκπεραίωση πνευματικῶν ὑποθέσεων τῶν μονῶν, τήρηση κανονικῆς τάξεως, ἐπιβολὴ ἐπιτιμίων κ.λπ. Ὁ Πατριαρχικὸς ἔξαρχος ἀνελάμβανε καὶ ἄλλες ἐξουσίες, ὅπως διευθέτηση ἐρίδων μητροπολιτῶν, ἐξέταση κατηγοριῶν κατὰ κληρικῶν, εἰσπραξὴ ὀφειλομένων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο. Τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐξάρχου διδόταν καὶ σὲ λαϊκοὺς, ὅταν ἀφοροῦσε ἐκχώρηση οἰκιστικῶν μονάδων μὴ ὑπαγομένων σὲ τοπικὸ ἀρχιερέα, πραγματικότητα ἐμφανισθεῖσα τὸν 14ο αἰ. καὶ πού διατηρήθηκε ὡς τοὺς Γενικοὺς Κανονισμοὺς τῶν ἐτῶν 1860-1862. Ἔτσι προέκυψε καὶ ἡ ἐξαρχία τῆς Πάτμου, πού ἀποτελεῖ συνδυασμὸ, ὡς γράφει ὁ π. Ἀντίπας, τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἐξάρχου τόσο τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὅσο καὶ τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Πάτμου.

Στὸ Β΄ Κεφάλαιο ὑπὸ τὸν τίτλο Ἱστορικὴ καὶ Κανονικὴ διαμόρφωση τῆς Πατριαρχικῆς ἐξουχίας Πάτμου, ἡ γένεση τῆς ὁποίας, ἀναγεννᾶται στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ., κατὰ σωζόμενη γραπτὴ μαρτυρία σὲ πατριαρχικὸ συνοδικὸ γράμμα τοῦ Πατριάρχου Κοσμᾶ τοῦ Γ΄ τοῦ ἔτους 1715, κατὰ τὸ ὅποιο ἡ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἀναθέτει προνομιακῶς στὸν ἐκάστοτε ἡγούμενο τῆς Ἱ. Μ. τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τὴν Πατριαρχικὴ Ἐξουχία Πάτμου· πρόκειται γιὰ τιμὴ ὀφειλόμενη στὴν σταυροπηγιακὴ ιδιότητα τῆς Μονῆς, μὴ ὑπαγομένης σὲ ὅποιονδήποτε ἐπίσκοπο, πλὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Ὁ Ἐξάρχος τῆς Πάτμου εἶχε δικαιοδοσία στὴν Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τοῦ Θεολόγου, τοὺς πατέρες καὶ στοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τῆς νήσου. Ὁ πατὴρ Ἀντίπας ἀναφέρει, ὡσαύτως, τὶς ὑποχρεώσεις τοῦ ἐξάρχου ἔναντι τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, στὸν διηνεκὴ χαρακτήρα τῶν προνομίων του. Ἐν τέλει, τὸ προνομιακὸ αὐτὸ καθεστῶς διαμορφώθηκε ἐθιμικῶς ἐκ τῆς βασιλικῆς καὶ σταυροπηγιακῆς ιδιότητος τῆς νήσου μὲ χαρακτηριστικὸ τὸ αὐτεξούσιον καὶ αὐτοδέσποτον τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἐξάρχου. Φυσικῶ τῷ λόγῳ αὕτῃ ἡ προνομιακὴ σχέση θεμελιώνεται μὲ μακρὰ σειρὰ χρυσοβούλλων καὶ σιγιλλίων πού προίκισαν τὴν τοπικὴ ἀποστολικὴ ἐκκλησία τῆς Πάτμου. Πρότυπο, ὡστόσο, τοῦ καθεστῶτος αὐτοῦ ἀπετέλεσε ἡ μοναστικὴ τάξι τοῦ ὄρου Λάτρους, ὅπου ἐμαθήτευσε ὁ ὀσιος Χριστόδουλος ὁ Λατρηνός, ὁ καὶ ἰδρυτὴς τῆς Μονῆς τοῦ Θεολόγου. Δίδεται ἔτσι ἡ εὐκαιρία στὸν π. Ἀντίπα νὰ κάμει λόγο γιὰ τὸν ὀσιο Χριστόδουλο, τὴ μοναστικὴ ζωὴ τοῦ ὄρου Λάτρους καὶ τὴν ἀναχώρησίν του ἀπὸ τὴν Μ. Ἀσία μὲ προορισμὸ τὴν Πάτμο καὶ τὴν ἰδρυση τὸ 1088 τῆς Μονῆς τοῦ Θεολόγου. Ὁ π. Ἀντίπας ἀντλεῖ τὶς πληροφορίες του ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν τοῦ ὀσίου πού συνέταξε στὴν Πάτμο τὸ 1091 καὶ κάμει λόγο γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ λειτουργία τοῦ μοναστικοῦ βίου τῆς Πάτμου, μὲ βάση τὸ τυπικὸ τῆς Ἱ. Μ. τοῦ Λάτρους, τὴν γνωστὴ καὶ ὡς μονὴ τοῦ Στύλου. Ἀκολουθῶς ὁ π. Ἀντίπας παρακολουθεῖ τὴν πορεία τοῦ ὀσίου Χριστοδούλου ὡς τὸν θάνατό του τὸ 1093.

Στὴν συνέχεια ὁ π. Ἀντίπας ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἰδρυση καὶ τὸ καθεστῶς τῆς Ἱ. Μ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ τὸ συστατικὸ τῆς, ἥτοι τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ, τὸ ὅποιο διαμόρφωσε αὐτὸ τὸ προνομιακὸ καθεστῶς τῆς αὐτοδιοικήσεως καὶ τῶν φοροαπαλλαγῶν τῆς μονῆς καὶ ὄλου τοῦ νησιοῦ. Ἐτσι ἡ μονὴ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα καὶ καθόλη τὴν βυζαντινὴ περίοδο τὸ νησι ἀποκτᾶ συνείδηση τῆς ἀνεξαρτησίας. Καὶ ἡ συνείδηση

αυτή θεμελιώθηκε νομικά τὸ 1715, ὁπότε ἀνατέθηκε στὸν ἐκάστοτε ἡγούμενο τῆς Μ. Πάτμου ἢ πατριαρχικῆ ἑξαρχία τοῦ νησιοῦ.

Σὲ ἄλλο κεφάλαιο ὁ συγγρ. μελετᾷ τὸ αὐτεξούσιο τῆς μονῆς ἀπὸ τὴν κοίμηση τοῦ ὁσίου ὡς τὸ 1453, τὸ ἔργο τοῦ διαδόχου του Θεοδοσίου, τὴν σημασία τοῦ πατριαρχικοῦ χρυσοβούλλου τοῦ 1132 μὲ τὸν Πατριάρχη Ἰωάννη Θ' τὸν Ἀγαπητό, μὲ τὸ ὁποῖο ἀνακηρύχθηκε ἡ μονὴ πατριαρχικῆ σταυροπηγιακὴ γιὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: φόβο καταπατήσεως, διατήρηση τοῦ καθεστώτος καὶ τὴν ἀποστολὴ πατριαρχικοῦ ἐξάρχου στὴν Πάτμο, ἀνακήρυξη τῆς μονῆς ὡς πατριαρχικῆς σταυροπηγιακῆς καὶ κατοχύρωση προνομίων πού ἀπέτρεπε παρεμβάσεις πλησιοχώρων ἐπισκόπων πού ἤδη εἶχαν σημειωθεῖ, ὅπως ἦταν ἡ περίπτωση τοῦ ἐπισκόπου Ἰκαρίας Κωνσταντίνου (post 1132) ἢ τοῦ ἐπισκόπου Λέρου Νείλου (μέσα 13ου αἰ.) Ὁ π. Ἀντίπας Ὀμλεῖ, ὡσαύτως, περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Μιχαὴλ Η' τοῦ Παλαιολόγου, ὁπότε ἡ μονὴ γνωρίζει περίοδο ἀκμῆς, πού συνεχίζεται καὶ ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῶν Ἰωαννιτῶν ἱπποτῶν.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἐξέταση τῆς περιόδου ἀπὸ τὸ 1453-1912, κατὰ τὴν ὁποία ἀρχικῶς οἱ Ὀθωμανοὶ κατακτητὲς δείχνουν σεβασμὸ πρὸς τὸ προνομιακὸ καθεστῶς μὲ σουλτανικὸ φερμάνι τοῦ 1453, πού ἀναγνώριζαν πάπες, μάγιστροι, Ἰωαννίτες ἱππότες, Βενετοί. Ὁ συγγρ. κάμει λόγο γιὰ πατριαρχικὰ σιγίλλια (1504, 1512, 1561, 1597, 1624, 1680, 1702, 1715, 1722 κλ.π.) πού ἐπικυρώνουν τὸ αὐτεξούσιον τῆς μονῆς, ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἱστορία της (κείμενο, βίοι, ἐγκώμια, ὑποτυπώσεις, μυστικὴ διαθήκη τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου, κωδίκελλοι τοῦ ἰδίου), πού ἀναφέρονται στὴν ἱστορία τῆς ιδρύσεώς της· γίνεται, ἐπίσης, λόγος γιὰ τὰ ἔγγραφα πού ἐξασφαλίζουν τὸ προνομιακὸ καθεστῶς: χρυσοβούλλα, βασιλικά, πιπτάκια, ἐντάλματα, παραινέσεις.

Ἀκολουθεῖ ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς τῆς περιόδου 1093-1453 μὲ ἀναλυτικὲς, τώρα, ἀναφορὲς σὲ πηγὲς πού ἀναφέρθηκαν πρὶν, ὅταν ὁ λόγος γιὰ τὴν ἱστορία τῆς πατριαρχικῆς ἑξαρχίας. Στὸ σημεῖο αὐτὸ γίνονται λεπτομερεῖς ἀναφορὲς ὄχι μόνον γιὰ τὰ προνόμια, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν παρουσίαν τῆς μονῆς, τὸ κοινοβιακὸ σύστημά της, τὴν Πατμιάδα Σχολή, τὴν οἰκονομικὴ εὐημερία τῆς Πάτμου, τίς περιπέτειές της κατὰ τὴν Ἰταλοκρατία, τὴν μέριμνα τοῦ Οἰκονομικοῦ Πατριαρχείου γι' αὐτὴν μὲ τὸ πατριαρχικὸ σιγίλλιο τῆς 12 Σεπτ. 1989, τὸ ὁποῖο ἀναλύει ὁ συγγρ. μὲ τὴν ἐξαγωγή τῶν σχετικῶν συμπερασμάτων πού ἀφοροῦν στὴν δικαιοδοσία τοῦ ἡγουμένου, στὴν μοναστικὴ ζωὴ, στὸν κοινοβιακὸ χαρακτήρα της.

Στὰ ἐπόμενα κεφάλαια ὁ π. Ἀντίπας ἀσχολεῖται μὲ τὶς μονὲς τῆς Πάτμου: τὴν Ζωοδόχο Πηγὴ πού ἰδρύθηκε τὸ 1607, τὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ Μητρὸς τοῦ Ἁγαπημένου, πού ἰδρύθηκε τὸ 1937 ἀπὸ τὸν ἡγουμένο τῆς Ἱ. Μ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Ἀμφιλόχιο Μακρῆ (1889-1970), αὐτὴν τὴν ὀνομαζομένη Ἁγία τῶν Ἀγίων, πού ἰδρύθηκε τὸ 1579.

Στὴν συνέχεια ὁ συγγρ. παραθέτει τὸ ἱστορικὸ τῶν καθισμάτων, τῶν ἐρημητηρίων, τῶν ἡσυχαστηρίων, πού συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα τῆς ἱερότητος τῆς Πάτμου. Στὸ Δ' Κεφάλαιο ὁ π. Ἀντίπας ἐξετάζει τὴν προσφορὰ τῆς Ἐξαρχίας τῆς Πάτμου στὰ Γράμματα καὶ στὶς Τέχνες ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὴν Πατριάδα (ἴδρ. 1713), τοὺς λογίους, τοὺς διδασκάλους, τὴν πλούσια βιβλιοθήκη τῆς Ἱ. Μ. τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τὸ ἀρχεῖο μὲ τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἔγγραφα, τὶς εἰκόνες, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς μονῆς, τὰ παρεκκλήσια, τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο τῆς.

Στὰ συμπεράσματα ὁ π. Ἀντίπας τονίζει: α) τὴν μοναδικότητα τῆς Πατριαρχικῆς Ἐξαρχίας τῆς Πάτμου β) τὸ κανονικὸ προνομιακὸ καθεστῶς τῆς. γ) τὴν σταυροπηγιακὴ ιδιότητά τῆς δ) τὴν μέριμνα γι' αὐτὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ε) τὴν θέση τοῦ Ἐξάρχου ὡς ἡγουμένου τῆς Ἱ. Μ. τοῦ Ἁγίου τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στ) τὸν ρόλο του ὡς τοποτηρητοῦ τοῦ Πατριάρχου ζ) τὴν ιδιότητα τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἐξάρχου τῆς Πάτμου ὡς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης του η) τὴν συμβολὴ τῆς Μονῆς στὴν λογιουσύνη, στὴν παράδοση καὶ στοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνες.

Ἀκολουθεῖ ἡ παράθεση τῶν πηγῶν καὶ ἡ βιβλιογραφία, ἡ ἔκδοση πηγῶν (χρυσόβουλλα, ὑποτύπωσις, μυστικὴ διαθήκη, κωδίκολλος, πατριαρχικὰ σιγγίλια κ.λπ.). Συμπερασματικῶς, μὲ τὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ καθηγουμένου τῆς Ἱ. Μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου π. Ἀντίπα Νικηταροῦ ἔχουμε μίαν πλήρη εἰκόνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς Πάτμου ἀπὸ τὸ 1088 ὡς τὶς ἡμέρες μας. Ὁ συγγραφεὺς του, συνδυάζοντας ἀρχεαρχαῖες πηγές καὶ τὴν νεώτερη βιβλιογραφία, μᾶς παρέχει μίαν ἄρτια εἰκόνα τῆς ἱερᾶς νήσου Πάτμου, ἥτοι τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς, τοῦ σπηλαίου τῆς Ἀποκαλύψεως, τῶν λοιπῶν μονῶν, τῶν ἡσυχαστηρίων. Σημαντικὴ εἶναι ἡ συνεισφορὰ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ τοῦ π. Ἀντίπα στὴν μελέτη τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας, στὸν ρόλο τῆς Μονῆς στὴν πορεία τοῦ Γένους ἐν μέσῳ περιπετειῶν (Ὄθωμανοκρατία, Ἰταλοκρατία). Πρόκειται, τέλος, γιὰ μίαν ἱστορία γραμμὴν καὶ μὲ ἔντονον συναισθηματισμὸν, ἀφοῦ ὁ συγγραφεὺς του ὄχι μόνον εἶναι ὁ νῦν ἔξαρχος καὶ ὁ καθηγούμενος τῆς

Μονῆς, ἀλλ' ἐβίωσε παιδιόθεν ἐντὸς τῆς Μονῆς ὡς γνήσιον τέκνο της. Σημειῶ ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ ἀφιερώνεται στὸν Οἶκον. Πατριάρχη κ. Βαρθολομαῖο.

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Ἀρχιμανδρίτου Γρηγορίου Κωνσταντίνου, Δρ., Θ. «*Ἡ Αἵρεση τῶν Μορμόνων ἢ οἱ Ἅγιοι τῶν Τελευταίων Ἡμερῶν*». Ἐκδόσεις Μυγδονία, Α. Καγιᾶς, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 471, Φωτογραφία.

Ἡ καλαίσθητη αὐτὴ ἔκδοση ἀριθμεῖ 471 σελίδες. Προτάσσεται πρόλογος τοῦ Ὁμοτίμου Καθηγητῆ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ κ. Ἄ. Παπαδόπουλου (σ. 11-12), ὁ πρόλογος τοῦ συγγραφέα (σ. 13-14), οἱ συντομογραφίες (σ.15) καὶ ἡ εἰσαγωγή (σ. 17-29). Ἐπεται μιὰ ἐμπεριστατωμένη καὶ ἀναλυτικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἀνασκευή, σὲ δώδεκα κεφάλαια, τῶν κακοδοξιῶν τῆς αἵρεσης (σ.31-407), ἀκολουθεῖ ἡ συνοπτικὴ παρουσίαση καὶ ἀποτίμησις (σ. 409-433), πηγές – βιβλιογραφία (σ. 435-453) καὶ τέλος τὸ παράρτημα φωτογραφιῶν (σ. 459-471).

Διαβάζοντας τὴν ἐργασία τοῦ π. Γρηγορίου ἀσφαλῶς διερωτᾶται πῶς καὶ μὲ ποῖο τρόπο αὐτὴ ἡ ἐργασία ἦλθε εἰς πέρας, τίς δυσκολίες πού ἀσφαλῶς ἀντιμετώπισε ὁ συγγραφέας κατὰ τὸ χρόνο τῆς σύνταξής της, τὸ πάθος του γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ διερεύνησις τοῦ θέματος καὶ τὸν καταβληθέντα κόπο τῆς δημοσίευσής της.

Ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλὰ ἀντιμετωπίστηκαν μ' ἓνα ἀριστοτεχνικὸ τρόπο γραφῆς καὶ σκέψης καὶ μὲ τὴν πάντοτε ἐπίκαιρη ἀλήθεια ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ ὀρθοδόξου κληρικοῦ. Χαρισματικὸς ὁ π. Γρηγόριος ἐστιάζει τὴν προσοχή του στὸ πρόβλημα τῆς «Ἐκκλησίας» τῶν Μορμόνων καὶ ἐμπιστεύεται τὴ συγγραφή τῆς ἐργασίας του σὲ δύο κυρίους παράγοντες. Ἀφ' ἐνός στὸ λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ ἀφετέρου στὴν ἐπιλογή πού κάμει κανεὶς, ὅταν ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει ζητήματα θρησκευτικῆς συνείδησης. – Ἀσφαλῶς ὑπῆρχε στὸ νοῦ του κάποια «συνταγή» γιὰ νὰ μπορέσει ν' ἀπογυμνώσει τὸ μοντέλο αὐτὸ τῆς θρησκευτικῆς λατρείας πού φέρει σὰν ἐνδειξὴ παραγωγῆς Made in USA. –

Ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος ἄριστη. Ὁ λόγος του πειστικὸς καὶ λειτουργικὸς καὶ οἱ παρατηρήσεις του εὐστοχες καὶ ἀκριβεῖς πού καταδεικνύουν εὐρυμάθεια ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ στοχεύουν στὴ ἀνα-

σκευή όλων τῶν λατρευτικῶν δοξασιῶν τῆς αἵρεσης, δηλαδή τὴν τυφλὴ πίστη σ' ἓνα λάθος δόγμα ἢ σ' ἓνα ἡγέτη - Μεσσία.

Ἡ συνολικὴ ἔρευνα γίνεται μὲ βάση ὄχι τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀναγνωστικῆς μνήμης, ἀλλὰ μὲ ἐπιστημονικὴ πληρότητα καὶ στέρεο θεολογικὸ λόγο. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου χρήσιμη εἶναι ἡ ἀνάγνωση τῶν σ. 20 ἔξ., τῆς ἐργασίας γιὰ τὴ διδασκαλία καὶ τὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς ἐκκλησίας τῶν «Ἀγίων τῶν Τελευταίων Ἡμερῶν».

Μὲ πολὺ ἐπιτυχία ἀνασκευάζεται καὶ ὁ συγκρητιστικὸς χαρακτήρας τῆς αἵρεσης.

Θὰ ἤθελα νὰ σημειώσω καὶ κάτι ἀκόμη.

Τὸ χαρακτηριστικὸ ἔκθεμα τῆς ἐργασίας τοῦ Πανοσιολογιωτάτου δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ σοβαρὴ καὶ περίτεχνη ἐπιχειρηματολογία του, ἀλλὰ καὶ ὁ κριτικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιτυγχάνεται ὁ σκοπὸς τῆς ἔρευνας του.

Παράδειγμα: ὁ θεολογικὸς στοχασμὸς ὁσάκις χρησιμοποιεῖται ὡς ἀντιρρητικὸς λόγος εἶναι ἰσχυρὸς καὶ ἐπαρκής.

Ἡ δυστυχία εἶναι πῶς οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἀλιεύονται ἀπὸ τὴν αἵρεση εἶναι συνήθως ἄνθρωποι ἀπομονωμένοι ποὺ ζοῦν στὴν ἀβεβαιότητα, τὴν ἀπελπισία καὶ τὴν ἀνασφάλεια. Δὲν διαθέτουν βιωματικὴ κατανόηση τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ ψυχισμὸς τους ὑπηρετεῖ «ὑποπτες ἢ ἐπιπόλαιες καταστάσεις».

Τέλος συγχαίρω ἀπὸ καρδίας τὸν π. Γρηγόριο γιὰ τὸν ἐπὶ πλέον τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο κινεῖ τοὺς ρυθμοὺς τῆς σκέψης καὶ γιὰ τὴν πνοὴ τῆς πρωτοπορίας στὸ συγκεκριμένο θέμα.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΙΡΚΑΣΙΟΣ

Constantine Cavarnos. *Plutarch's Advice on Keeping Well*. Belmont, Ma: Institute for Byzantine Studies, 2001.

Doctor Cavarnos is a well known philosopher, theologian and most importantly a spiritual man who lives in the world; yet he is not of the world, he is of Christ. He teaches and guides spiritually generations of Greek Americans, and interested people throughout the world. His works have been translated into many languages to spiritually benefit people.

The present volume originally was a lecture delivered at the International Congress of Psychology of Expression and Art Therapy sponsored by the McLean Hospital, a teaching hospital of Harvard University, in Belmont, Massachusetts. The book contains two parts: 1) it discusses Plutarch's treatise *on Keeping Well* and 2) it discusses the important texts by Plutarch regarding Keeping Well.

Plutarch was a famous Greek philosopher (ca. 45-125 A.D.) in Chaeronea, Boeotia, north of Athens. He was married and had four sons and a daughter. He studied at Plato's Academy and later he opened his own philosophical school in his native town. He is famous for his splendid works on *Parallel Lives* and *Ethical Essays* among others.

Plutarch's work, *On keeping Well*, in Greek *Hygiēna Parangelmata*, that is, Precepts on Health. Dr. Cavarnos points out that Plutarch begins this treatise with an emphatic emphasis that "philosophy" and "medical science" are not separate (choris) or unrelated. One discipline does not exclude the other of discussing common issues. That is, a philosopher may philosophize and discuss health as well, and also a medical person may discuss metaphysics and speculate about ultimate reality, and at the same time practice medicine. Professor Cavarnos refers to the philosophers and physicians prior to his time such as Hypocrates who emphasized the holistic approach to health. Galen, who came after Plutarch, had similar views. To maintain good health Plutarch insisted upon the observing of the principle of moderation, which was a prominent teaching in classical Greek ethics, especially in Aristotle. This principle consists of avoiding extremes such as "excess" and "deficiency". For instance in partaking of food and drink, Plutarch advises one to avoid excess in eating and drinking. Regarding sex Plutarch advises "continence (engratia) which possesses "intrinsic beauty and dignity". Incontinence on the other hand, "undermines the power of the body". Plutarch devotes much discussion on "diet" and "exercise". He recommends eating "plain and familiar food", such as lentils, olives, vegetables and fish that does not have much fat. Also solid foods such as "meat and cheese. dried figs and boiled eggs". He suggests eating meat sparingly because it has "a pernicious residue" that "dulls the faculty of reason". He recommends bread as healthy nourishment. He says "bread restores strength better than any other food" and that a healthy person "has joy and satisfaction in eating plain bread". Regarding drinking he recommends water and wine. He

advises that “Wine is the most beneficial of drinks and the most pleasant of medicines, provided it is mixed with water and drunk with meals” One is amazed to learn from Plutarch to avoid conversations during meals on “abstruse and technical subjects, likely to bring a headache and fatigue”. Rather one should talk about “history, poetry, or music”. He also recommends reading good literature such as stories and fables that promote good physical and mental health. After supper, one must not go to sleep immediately. He recommends walking. If weather does not permit, one must dance. After dinner exercise one must sing and later dance. The fine arts of music and dancing are very useful for good health. Plutarch says that “Dancing and poetry are fully associated and the one involves the other”. Exercising, dancing, and walking preserve and maintain good health. Plutarch also speaks of daily “breathing exercises” and the use of voice in speaking aloud. Taking a warm bath after exercises helps toward good health. Sufficient sleep and relaxation recuperates the body. Fasting is very beneficial for one’s health. Harmony between body and soul is necessary for good health. Keeping balance and moderation in food and drink is conducive to the healthy condition of the body and mind.

Besides analyzing the treatise *Keeping Well*, Dr. Cavarinos in Part Two of the book gives us selected relevant texts from Plutarch’s works. He gives extracts on such topics as “Soul and Body”, “Avoiding Extremes”, “Moral Wisdom and Health”, “Food”, “Lessons from the Art of Painting”, “Effects of Negative Emotions”, and the “Value of Music”.

Much of the views and recommendations held by Plutarch are espoused by today’s medical practice, especially those concerning drinking and exercising to keep healthy. Dr. Cavarinos gives parallel teachings of prior and subsequent medical theory and practice. The book is well written and includes a bibliography and an index. I highly recommend it as beneficial reading for the general public, students, scholars and especially libraries.

Rev. Dr. Protopresbyter Professor George C. Papademetriou

Adrew J. Sopko. *Prophet of Roman Orthodoxy: The Theology of John Romanides*. Dewdney, BC, Canada: Synaxis Press, 1998.

The present volume by professor Andrew Sopko on the theology of Father John Romanides is an excellent contribution to modern Christian

theology. We are grateful to professor Sopko for this valuable book. This book is not merely biographical, but also a critical discussion and analysis of the theology of one of the great theologians of the twentieth century.

John Romanides was once declared “the greatest living Orthodox theologian”. It was western and not Orthodox scholars who extolled him as such in a volume dedicated to Augustinian studies published in France (p. 146).

Sopko accurately presents the thought and activities of Romanides, starting with the beginning of Romanides’ career. Romanides had a wide range of academic activities. His career began in the late 1950s as a faculty member at Holy Cross Greek Orthodox School of Theology in Brookline, Massachusetts. Subsequently he was elected professor of Dogmatic Theology at the Aristotelian University in Thessalonica, Greece. He also taught Dogmatic Theology at Balamand University in Lebanon. In addition to his teaching responsibilities, he was active in the World Council of Churches and in various bilateral dialogues. He was heavily involved in the dialogue with the non-Chalcedonians. He was very enthusiastic in cementing the relations and unification between these two Christian families in the East. He accepted and supported the theological agreement between them as a result of the dialogue. He considered the Chalcedonians and non-Chalcedonians as one in faith and practice.

Sopko discusses the debate on the doctrine of God that Romanides was engaged in with the faculty of the University of Athens, especially with Professor Trembelas. Sopko translates and analyzes the correspondence between Trembelas and Romanides. Romanides presented to the faculty of the University of Athens his dissertation on the Ancestral Sin, which sparked a heated debate. Romanides’ leitmotif in his theology was the distinction between the uncreated energies and the essence of God. Romanides insisted on the utter incomprehensibility and unknowability of the essence of God. In contrast, Trembelas used Modern Greek Dogmatic handbooks to support his positions. Romanides considered modern theology as “Western captivity”. He rejected all rationalization of the divine reality, both *analogia entis* and *analogia fide*.

Romanides also discussed the important issues of sin and salvation, and argued that the source of evil is “Satan”. Satan as “love of self” totally separated from God introduced to the world “deprivation” of the

“natural” good (p. 46). Adam and Eve had the potential to attain perfection or glorification/deification. Humans were created neither “mortal” nor “immortal”, but were given the freedom to choose either.

In all his published studies, Romanides blamed Augustine for western theological deformities. For him, Augustine was under the influence of Plato and neo-Platonism and thus failed to understand the authentic Christian tradition regarding the real distinction between essence/energies in God. Romanides insisted on this distinction because otherwise one would fall into Neo-Platonic pantheism. Following patristic thought and especially Palamas, he insisted that humans are able to participate in the divine uncreated energies and not in the divine essence, and thus attain theosis or glorification without becoming essentially divine. For Augustine the essence and attributes of God are not distinct and thus he confuses the human participation in the divine life. The biblical tradition rejects the vision of the divine essence, which is utterly transcendent. The vision of the uncreated energies through asceticism that one attains is deification/glorification.

Romanides considered Christ, the new Adam, to be essentially divine and perfect by nature and thus free from created human or demonic influence. He has perfect selfless love and justice. This theocentric anthropology is manifested in the Old and New Testaments. The Scriptures for Romanides are the revelation of the “glory of God”. Revelation transcends words and concepts. This understanding avoids the fundamentalist interpretation of God’s word. Romanides states: “Fundamentalist fixation with words of Scripture had already been condemned in the East during the confrontation with Eunomios but it has continued to persist to the present as a phenomenon in Western Christianity. Since the “language” of God is uncreated, there really can be no sacred language” (p. 74). This is true in both the Old and New Testaments. Moses had a vision of the uncreated Torah and later committed it to writing to be a guide for the righteous in attaining glorification/deification. This does not so much “supersede the Law as fulfills it”. The saints of the Old Testament had experienced the vision of the “Lord of Glory”. Sopko states: “Romanides can only chide those scholars who dismiss belief in the direct vision of God in the Old Testament as an example of Greek patristic Platonism, which mitigates the significance of the unique revelation brought to the world is the historical person of Christ” (80). For Ro-

manides “to see the glory of God in no different from seeing the rule of God and both are the same experience as that of the glorified in the Old Testament” (p. 80).

Romanides prefers to speak of Roman Orthodoxy, which includes both East the West: Roman Orthodoxy as opposed to the Western Frankish deformed Christianity. The early Church, which was persecuted in the Roman Empire, became its “heart”. Sopko points out “the Episcopal synodal system which developed within the administrative context of the Roman Empire originated in the group of prophets found in the local congregation as well as of the apostles who “surveyed” the churches which they had established” (p. 97). The local bishop elected by the local community was admitted to the regional synod. The purpose of these synods was the protection of the faithful from the threat of heresy.

Sopko presents the theology of Father Romanides in a critical and analytical manner that expresses authentic Orthodox views. The book is well documented with primary and secondary sources and includes a full bibliography of Fr. John’s studies. This book is not only about the personality and thought of Romanides but also an excellent contribution to modern theology. It presents a modern “Church Father” who courageously struggled for the truth of the Gospel and our patristic heritage. I highly recommend this book to Orthodox and non-Orthodox scholars, interested lay people, and clergy and seminarians.

Rev. Dr. Protopresbyter Professor George C. Papademetriou

Peter L. Burger, editor, *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Washington, DC: Ethics and Public Policy, 1999. Pp. 135.

The present volume is a collection of sociological studies that impact religion in public life. It is interesting to see such high level scholars as Peter Burger to admit that “my point is that the assumption that we live in a secularized world is false” (p. 2). Religion is alive today as it ever was. There are historians and sociologists who loosely labeled this the «secularization theory”. This is essentially mistaken (p. 2). Though this theory refers to the 1950s and 1960s the idea can be traced to the En-

lightment: "That idea simply is: Modernization necessarily leads to a decline of religion, both in society and in the minds of individuals" (p. 2).

To Dr. Burger the global reality falsifies this assumption. The resurgence of religious fervor in the world today is evident from the revival of all the major religions. He points out that there are several non-religious reasons that contributed to the resurgence of religion. First in "international politics" and ideologies, religions are used to legitimize the political agendas, which are based on non-religious political interests. Second, in "war and peace", religions often fan the wars and conflicts in various parts of the world. Unfortunately, the religions are not always forces that foster peace. Examples are the situations in India, and the Middle East, Africa and many other places in the world. Third is "economic development" in relation to religions. Fourth, "human rights and social justice" challenge religions.

The volume includes many thought-provoking studies. George Weigel contributed the study on "Roman Catholicism in the Age of John Paul II". Weigel gives pertinent facts regarding the impact of the Roman Catholic Church on world affairs. In this study he discusses "a set of distinctive proposals for the right-ordering of societies and indeed of international life" (p. 21). He maintains Roman Catholicism is primarily "a religious community". It proclaims certain truths about human destiny and human relations to God. It witnesses to these truths through worship and service to humanity. The pontificate of Pope John Paul II has been a "distinctively modern quest for meaning and value, for freedom, abundance, and social justice" (p. 23). Pope John Paul II stressed religious freedom and human rights as central in fostering peace. The Roman Catholic Church developed its political philosophy and social doctrine based on St. Augustine. Also the pope has been developing a "post-Constantinian model" as fully participating in public life.

The study contributed by David Martin on "The Evangelical Upsurge and Its Political Implications" is focused on Protestant conservatism. He points out that this type of Protestant conservatism parallels that of conservative Islam. Evangelicalism, in contrast to Islam, carries on the traditional separation of Church and State. In this respect, Evangelicals are radically different from the "fundamentalist" Muslims who seek an ideological government ruled under the regulations of all citizens according to Islamic law. Evangelicals maintain that all must participate in plural-

ism, a democratic society where all participate and be in competition in the market economy. Martin examines the world upsurge of Evangelicalism and its political impact in the public arena.

Jonathan Sacks analyzes the Jewish participation in the public square in his study “Judaism and Politics in the Modern World”. Sacks begins his analysis of modern Jewish time in 1789, the year the French Revolution began. The French Revolution declared that all were born free and possess equal rights. But the question was raised: “Did this declaration include the Jews?”. In a strange statement made in the same year by the Count of Clermont-Tonnerre, Jews were to be included as individuals but denied as a nation. Every Jew was given a citizenship, but if they refused this they were to be expelled. This became known as the “Jewish question” which gave rise to the Nazi “final solution”. Sacks analyzes Jewish continuity as people that lived in a global and concrete community. The Jews welcomed secularization as the end of religious persecution, but they survived for three thousand years because they obstinately “would not let go of God”.

The study “Europe: The Exception that Proves the Rule?” by Grace Davie deals with politics and religion in Europe. This scholar analyzes the data of religious adherents in Western Europe. She maintains that “Western Europeans are *unchurched populations*, rather than simply secular” (p. 68). Present day Europe does not consist only of Christians and Jews but also Muslims, Hindus, and others. Though racism has not been completely erased from the European continent in Protestant North Europe, tolerance and coexistence are practiced. Nevertheless, there is a very low level of religious belief and practice. Davie also discusses secularism in the European context.

One of the most important studies in this volume is “The Quest for Meaning: Religion in the Peoples’ Republic of China”, by Tu Weiming. Weiming points out that the issue of modernization in China is complex. However, the burning desire of the Chinese intellectuals was “a) to keep the imperialists at bay and b) to transform China into a modern nation” (p. 86). Thus, religion was variously construed as a personal spiritual quest or as outmoded way of life. Weiming points out that Christianity made considerable inroads among the peasants and the intellectual circles. Communists outlawed all Christian universities, but the alumni numbering in the thousands were among all the areas of the working

force, including economics, diplomacy, education, and journalism, playing a vital role in Chinese society. It is interesting to note that there is a revival of Buddhism. Also it is remarkable that the Chinese did not connect the Muslims to Western Imperialism. Weiming concludes: “faith in the compassion of heaven, the sanctity of the earth, and the intrinsic worth of being human in our ordinary daily existence enables Chinese people to relate deliberately and meaningfully to family, society, nation, and the global community” (p. 101).

The final study is “Political Islam in National Politics and International Relations”, by Abdullahi A. An-Na’im. He wishes to articulate that the present regressive and antagonistic manifestations in political Islam are complex. It is not only political fundamentalist Islamic regimes such as in Afghanistan, Iran, Pakistan, and Sudan but also Islamic movements seeking political power in Algeria and Egypt. In nationalist secular ideological regimes such as Egypt under Nasser and Iraq under Saddam Hussein, there was untold great suffering of innocent people. An-Na’im makes clear that there are many identities in Islam. The author gives four points as part of the best approach to Islamic fundamentalism: 1) “There must be clear acknowledgement of participant’s right to self-determination in terms of their perception of Islamic identity, *but subject to the safeguarding of the right of all other citizens to the same*”. 2) “There is a strong need for credible enforcement”. This should include: a) protecting freedom of expression and association to build up strong and active public opinion; b) supporting the work of non-governmental agencies; c) protecting the independence of the judiciary; and d) insuring the official compliance with the rule of law. 3) Internal discourse within Islamic societies that interprets the relationship between Islam and politics. 4) Such internal discourse must be firmly based on the realities of global power relations. The author very wisely concludes: «Dialogue with an open mind and in a mutually respectful and understanding manner is the only way to achieve peaceful co-existence and cooperation”. I say AMEN to that.

This volume proves the main thesis that religion is alive and well on the planet earth. The seven experts who contributed scholarly studies in this volume challenge the false assumption that secularism is the only safeguard for religious freedom and tolerance.

Although there is no Orthodox Christian represented in this collection, I wish to refer to the article “Worship in A Secular Age” by the late

Fr. Alexander Schmemmann (*For the Life of the World*. Crestwood, NY: St. Vladimir's Press, 1973). He speaks of secularism as "negation of worship". He speaks of the "leitourgia" that is the human "ergon" (activity) that extends to the daily life in the world. He considered this a "great heresy" that needs to be overcome by our effort to live according to truth.

This book, which was edited by the great sociologist of religion of our time, is challenging and certainly contributes to our better understanding of religion, politics and secularism. I thoroughly enjoyed this book and I must state that I learned much from it. I highly recommend it to scholars and students of religion as well as to interested laypeople.

Rev. Dr. Protopresbyter Professor George C. Papademetriou

Ioannis D. Polemis. *Theophanes of Nicea: His Life and Works*. Wiener Byzantinistische Studien, Band XX. Wien: Verlag Der Osterreichischen Akademie Der Wissenschaften, 1996. 234 pages.

Theophanes, Metropolitan of Nicea, lived in the second half of the fourteenth century, during one of the most turbulent periods in the history of Byzantium. This did not discourage the theologians of that time from debating important theological and philosophical issues. Theophanes was a central figure in many of these debates.

In this volume, Polemis presents the life of Theophanes in a very critical manner, and evaluates Theophanes' life and activities as a bishop of the Church and as an author. Polemis discusses Theophanes' position and writings in detail.

Polemis points out that Theophanes was the "first known Orthodox theologian" who used the works of Thomas Aquinas "as a resource manual of doctrinal theology" (p. 109). Polemis discusses Theophanes' defense of the Synods of 1368 and his use of Prochoros Kydones' theological texts.

Polemis demonstrates that Theophanes was greatly influenced by St. Gregory Palamas. In his writings, including his "Letter to Archbishop Paul" (the Latin archbishop of Constantinople), Theophanes defends Palamas' real distinction between God's essence and energies. Polemis'

analysis of this letter is a response to the Latin theologian who had rejected the Palamite theology. Following Palamas, Theophanes insists in the letter to the Latin archbishop “that God’s energy cannot be regarded as divine form, as is the case in the created world” (p. 69). For him, even the word “God” “denotes His energies and not His essence”.

Polemis shows the Theophanes’ *Treatise on the Light of Tabor* is “simply an amplification” of his theological response to Archbishop Paul. In this treatise, Theophanes “discusses the objections of the Latin cleric in more detail”. Theophanes states that his intention for writing this book “is to rebut the charges formulated against the discourses on the Transfiguration which were written by the Ecumenical Patriarch Philotheos Kokkinos” (p. 71).

Polemis also analyzes Theophanes’ *Treatise against the Latins*, giving the arguments of the Greeks and the Latins against and in defense of the *Filioque*. Theophanes points out that there are “two ways of discussing theological issues”. The first way is to discuss the relevant passages from the Scriptures and patristic writings and come up with the solution to the problem at hand. If there are no relevant scriptural or patristic passages, the second way is the investigation of the topic on the basis of theological criteria approved by the Fathers. Regarding the *Filioque*, Theophanes discusses the “Spirit” used in the Scriptures and the Fathers. He relied in particular on the writings of St. Photios and St. Dionysios of Artopagite.

In his *Treatise against the Jews*, Theophanes makes an effort to show “that there is no real difference between the Law of Christ and the Law of Moses, since the three principal virtues of the Gospels, i.e., faith, hope, and love, were pursued by all the important figures of the Old Testament” (p. 55). Theophanes speaks of the fulfillment of the Mosaic Law by the Gospel of Christ. Nevertheless, Theophanes also insists that the superiority of the Gospel is shown by the fact that the Mosaic Law promised material prosperity, “health and riches...” whereas, “Christ promised his followers spiritual gifts and eternal” life. Theophanes claims that Christ descended from heaven to teach the “truth”. He also states that the Law of Moses urges people to love their neighbors like themselves, while Christ urges them to love their neighbors more than themselves. Unfortunately, this treatise was a typical medieval argument used by the Christians of the East and the West to denigrate the Jews.

Polemis also analyzes the *Discourse on the Virgin Mary*, in which Theophanes discusses the basic elements of the Incarnation. This treatise is divided into two parts. The first discusses the names applied to the Virgin Mary and the second part discusses the mystery of the Incarnation.

Also included in this volume are several pastoral letters from Theophanes. The first and second letters are addressed to his flock, urging them to lead pious, Christians lives and to be patient like Job in enduring the Muslim oppression, for Nicea was under Muslim control at that time. The third letter is addressed to the clergy of his diocese, and discusses the importance of the priesthood.

This volume contains much material on Orthodox theology and the intergration with Western thought, including Orthodox theological use of Augustinian and Thomistic texts. It is an important critical evaluation of the life and works of a bishop in the late fourteenth century whose diocese was under Muslim occupation. Polemis presents a scholarly study analyzing the issues and treatises of Theophanes on important topics debated in Byzantium even at the time of its sunset. This volume meets the highest scholarly standards and is a study necessary for understanding the theological and philosophical discussions of the fourteenth-century as well as the historical events of the time. I highly recommend this volume to scholars and libraries.

Rev. Dr. Protopresbyter Professor George C. Papademetriou

Hieromonk Alexander (Golitzin), *Et Introibo in ad Altare Dei: The Mystagogy of Dionysios Areopagita, with Special References to its Predecessors in the Eastern Tradition*. Thessalonica, Greece: Patriarchal *Hidryma* of Patristic Studies. *Analecta Vlatadon* 59 (1994). 447 pages.

In the preface to this present volume, Father Alexander describes his experience on Mount Athos where he “discovered” the core of the Dionysian message and the reason for the corpus’ swift reception. I am delighted that Father Alexander does not use the term “pseudo-Dionysian” but rather “Dionysian Corpus”. This was always my position, and I always emphasized to my students that there is nothing “pseudo”

about this corpus. Father Alexander gladly states that it was on the Holy Mountain Athos where he understood the Church's reason for the reception of this corpus. He informs us that on the Holy Mountain the "holy man is not a distant ideal or a literary *topos* or something out of an eighth-century manuscript or a Paleologan icon, but a reality". He realized that the reasons are "first as it were the 'architecture' of the monastic life of personal and corporate prayer and, secondly the phenomenon of the ascetic holy man" (p. 9).

Father Alexander articulates with great precision the "Christian theology" of the Dionysian Corpus. He emphasizes that this corpus is not Platonic or Neo-Platonic speculation, but rather Christian mystagogy that is still alive in the Eastern Orthodox Christian tradition. He correctly states: «It is not a matter of conjecture that the author of the corpus wrote in Greek, lived in the Eastern Empire, and left his influence upon the thought of succeeding generations of Greek-speaking Christians" (p. 21).

As a scholar, Father Alexander recognizes that the researchers Hugo Koch and Josef Stiglmayr conclusively provided evidence at the turn of the twentieth century that the corpus grew out of developments in the latter part of the fifth century in Syria-Palestine. J.P. Hornus in the mid-twentieth century confirmed: "Dionysios' thought is Plotinian mysticism, union with the ineffable One". He also stated: "It is the product of Greek philosophy's timeless, cyclic vision and can in no way be adjusted to fit the linear thrust of Jewish revelation. Dionysios is thus forced to transform the "bouleversant' event of the Incarnation into a timeless symbol, the God of the patriarchs into the divinity of the hierarchies, and the Trinity of the revelation into the One of the philosophers" (p. 26).

In response to the arguments that Neoplatonism was the vehicle by which Christian revelation was filtered, Father Alexander shows the bias of these Western scholars. He states: "The reply largely depends on what one considers to be the nature or genius of Christianity itself. If the heart of the Gospel is the atonement through Christ's blood, then the Corpus Dionysianum (CD) will be viewed as a gallant failure—at best" (p. 27). There are, however, scholars like Endre von Ivanka, who maintains in *Plato Christianus* "Dionysios is a Christian apologist" (p. 29).

Father Alexander demonstrates in a scholarly manner that Dionysios utilized Neo-Platonic terminology to articulate and present the Christian

message to the intellectuals of his time. Father Alexander presents his thesis on Dionysian apophaticism, Trinity, and the Palamite distinction of essence/energies underlying the treatment of the divine names.

The author's thesis is that the Areopagite borrowed the terminology from pagan philosophers –especially from neo-Platonism– but the primary originality of his thought is derived from the long-established Greek Christian tradition, as is evident in the living model of prayer and apophaticism of Mount Athos. It is a synthesis of the Greek and Antiochene Christian elements of the mystagogy and ascetic appropriation that shaped the Orthodox Eastern mystical tradition and remains faithful to the present. However, there are scholars who question Dionysios' Trinitarian Orthodoxy. For the Dionysian Corpus, the names *Monas* and *Trias* belong indivisibly to the Godhead without confusion: "Each of the Three is unity and each of the One, yet, although each is identical to the others, there is no exchange (ἀντιστροφή) among them of personal identity" (p. 53). There is πρόοδος in relation to God but these πρόοδοι are not gods, nor "less God", they are God ἀμεθέκτως μετεχόμενα "imparticipably participated". It is true that the "same God who is communicated in his powers, is transcendent in his essence" (p. 59). Δύναμις is always synonymous with πρόοδος. By means of his δύναμις and πρόοδος, "God grants his creatures the potential for communion with himself, for deification itself" (p. 59). For Dionysios, "the divine essence is totally transcendent". Participation in deification is attained by means of the divine energies. Dionysios has three "theologies" or approaches to God: apophatic (negative), cataphatic (positive), and symbolic.

God as supra-essence is totally beyond attribution. God as Providence, in his energies, "leaves no creature without its proper manifestation of the universal ground of being" and "is also the revelation granted in scripture" (Pp. 72-73).

In the Dionysian Corpus there is an explicit definition of hierarchy. Father Alexander refers to the Dionysian hierarchy as follows: "Hierarchy, in my opinion, is a sacred order, and knowledge, and activity, assimilated, so far as possible to the divine likeness, and led up in due degree to the illumination given it from God for the imitation of God" (p. 121). Hierarchy denotes a "holy order, an icon of the Thearchic beauty". "Icon" as used by the Corpus Dionysianum does not mean the pagan neo-Platonist εἶδολον for manifestation at a lower ontological level of

the cause and effect. The icon for Dionysios has “ontological value” and “does not obscurely imitate the ideal but rather reveals it. It is a real ‘presence’” (p. 127). Dionysios very much emphasizes deification (θέωσις). A definition of deification is provided by Dionysios as follows: “deification is, so far as is allowed, the assimilation to, and union with God” (p. 136). That is, the creature shares in God’s energies, and his gift of participation in his own energies.

There is no doubt that Dionysios rejected Plotinus. The Church is not a thing, not an institution, whether teaching books or state. The Church is the continuation of the Incarnation; it is an icon of Christ. Because of His philanthropy God became Incarnate for the restoration of our being. The fall and brokenness of humanity resulted from the attack of the alien power, that is, the Devil. The Incarnation once again opened the way to sharing in the life and activity of divinity. This is accomplished through “synergy”, that is, the cooperation of the human person with Jesus Christ. All people are called to be incorporated into Christ through the sacraments. These are his “mysteries” that enable deification or theosis, that is, “assimilation” and “union” with God. This is attained through the persistence of selfless love for God and His creation.

Father Alexander in a meticulous scholarly way also discusses the Christian predecessors of Dionysios the Areopagite. He begins with the New Testament and the early Fathers. He discusses the School of Alexandria, including Philo and the Church Fathers, Clement and Origen. He spends much space discussing the Cappadocians, the Desert Fathers, and the Syrian Fathers.

Father Alexander recognizes the fact that Dionysios borrowed from neo-Platonism but he was not a neo-Platonist philosopher or theologian. He took from both pagan and Christian Platonism. The great contribution of Dionysios to the Church was the synthesis of all the elements that shaped the thought, prayer, art, liturgy, and architecture in subsequent Orthodox tradition.

Everyone after Dionysios would think and pray within the framework of the Dionysian Corpus; from Maximos the Confessor to Symeon the New Theologian to Gregory Palamas and Nicholas Cabasilas, all would theologize under the influence of Dionysios. Father Alexander states: “From the beginning the Church, in particular the ascetic community, recognized that CD articulated its own experience in however new idiom” (p. 393).

This voluminous book is indeed a great contribution to the Orthodox understanding of the Dionysian Corpus. It contains detailed discussions of the theological and philosophical trades that contributed to the synthesis of the great Dionysios, which influenced subsequent thinkers. Father Alexander uses primary sources as well as modern scholarship, and includes a bibliography useful to the reader. Scholars who work, study, or write on Dionysios will have to take into account the thesis and position of this volume.

The book is indeed a monumental work in patristic scholarship that those who are faithful to the tradition should emulate. We are grateful to the Father Alexander for his great contribution.

Rev. Dr. Protopresbyter Professor George C. Papademetriou

Constantine Cavarnos. *St. Photios: Philosopher and Theologian*. Belmont, Ma: The Institute for Byzantine and Modern Greek Studies (1998) pp. 84.

The present volume is a study on the great ninth century Orthodox theologian, Patriarch of Constantinople, Saint Photios. Professor Cavarnos discusses the theology and philosophy of St. Photios the Great. The book is divided into two parts: in the first part, an extensive study, the author deals with Photios as a philosopher. He presents the most important points of St. Photios' philosophy and theology, and in the second part Dr. Cavarnos presents five reviews that deal with the theology and philosophy of this great Patriarch. The objective of Photios is to attain to the knowledge of the «truth».

In the essay regarding Photios as a philosopher Dr. Cavarnos discusses the impact of classical philosophy, that is, Platonism, Aristotelianism and Stoicism, on this great Church father. He analyzes the position of modern interpreters of Photios' thought such as Basil Tatakis, K. D. Georgoulis and Milton V. Anastos. All these scholars conclude that Photios was an Aristotelian. Dr. Cavarnos points out that St. Photios used elements of all classical philosophers. However the Scriptures and Christian doctrine dominate his thought.

From Plato St. Photios adopted the distinction of "sensible things" and "intelligible things", the latter being on a higher level. He also adopt-

ed the term Demiurge for God as Creator of the world. Also he adopts the term “anaitios” that is God is not the cause of human sinfulness. That is, the responsibility of good and bad lies in the individual and not in God. He also insists on the term “Creator” Who creates everything *ex nihilo*. These and other philosophical doctrines Photios adopts and modifies to be in harmony with the Christian Orthodox Faith.

The author indicates that Photios speaks more extensively about the Aristotelian doctrines; thus some scholars mistakenly regard him as Aristotelian. In his work, *The Amphilochia*, Photios deals extensively with the topics “genus” and “species” and especially extensively discusses the “categories” of Aristotle. Dr. Cavarnos points out that Photios devotes more discussion on the categories in order to clarify them. He also points out that the Aristotelian elements of the categories often appear in the writings of St. Photios. These are: 1) distinction between matter and form; 2) distinction between potentiality and actuality; 3) “man is a rational animal”. This latter point is to stress the distinctness of the human being from beasts. However, Photios emphasizes the doctrine of the “image of God” and the concept of virtues and vices.

Professor Cavarnos finds that the Stoic elements in St. Photios are as follows: 1) the term “relation” 2) The term “the ruling principle in man” 3) *apatheia*. *Apatheia* in Stoic meaning is freedom from the passions. Photios basing himself on the Christian faith modified *apatheia* to mean freedom from negative passions, such as, gluttony, conceit and malice. Photios affirms the Christian doctrines and uses secular philosophy to enhance the positive ones such as compassion and spiritual love.

All these elements of the philosophies of Plato, Aristotle and the Stoics adopted by St. Photios and the other Church fathers were modified to be in harmony with the Orthodox Christian doctrines. Professor Cavarnos points out those who refer to St. Photios as Aristotelian fail to understand that the Fathers of the Church were Christians and cannot be characterized as «Aristotelian», “Platonists” or “Stoic”. These characterizations cannot be applied to the Fathers because, even though they made use of elements of these philosophical systems, they remained firmly grounded in the Christian tradition contained in the Holy Scriptures and Sacred Tradition.

This book is very useful for a clearer understanding of this great Hierarchy as philosopher and theologian and Champion of Orthodoxy, as

well as to appreciate the Patristic thought and its classical relation to the Christian theological enterprise. The book is well written and carefully presented with great simplicity and clarity. I highly recommend it both to scholars and students, and to the laity in general. Especially I recommend this book to those who are interested to pursue Orthodox spiritual development. This work by Dr. Constantine Cavarnos is well documented. The author eloquently speaks of St. Photios in the following manner: “The thirst for truth; the great love of wisdom, evidenced by his astonishing erudition; intellectual acumen and profoundness; objectivity; a disciplined way of thinking and expression; the “higher faith”, the illuminated state that shines through his writings; and the great; breadth and unity of his intellectual vision” (p. 39).

Rev. Dr. Protopresbyter Professor George C. Papademetriou